

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ

ISSN 1105-6630

ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

περιοδικό σύγγραμμα έρευνας και λόγου

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Δρ. ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

5

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ:

Πώς θα έπρεπε να ονομαστεί το ιδίωμα του κράτους των Σκοπίων.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ:

Κοσμάς ο Αιτωλός. Ο Μεγάλος Διδάσκαλος του Γένους.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΑΣ:

Η σημασία της συλλογής του Κώστα Βάρναλη «Το Φως που Καίει».

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΚΟΡΗΣ:

Η βυζαντινή φιλολογία του 12ου αι. σε σχέση με την αρχαία ελλην. γραμματεία.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ:

Η μάνα στην ποίηση του Καβάφη.

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ:

Βιβλία και περιοδικά που έφτασαν στις «Αναζητήσεις».

ΒΕΡΟΙΑ 1995 - 1996

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ

ISSN 1105-6630

ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

περιοδικό σύγγραμμα έρευνας και λόγου

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Δρ. ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

5

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ (1906-1976)

Γλωσσολόγος. Καθηγητής - Κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.
Πρύτανης του Α.Π.Θ. Αντεπιστέλλον Μέλος της Ακαδημίας
των Επιστημών της Βιέννης (1974).

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

Διδάκτορας Ιστορίας του Α.Π.Θ. Καθηγητής Μ.Ε. - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΑΣ

Διδάκτορας Φιλολογίας (Paris III). Ε.Π.Π. Παντείου Πανεπιστημίου.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΚΟΡΗΣ

Διδάκτορας Φιλολογίας του Παν. Ιωαννίνων. Καθηγητής Μ.Ε.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ

Φιλολόγος. Καθηγητής Μ.Ε.

ΒΕΡΟΙΑ 1995 - 1996

Ιδιοκτησία - Έκδοση
Διεύθυνση - Σύνταξη
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ
Στοιχειοθεσία - Σελιδοποίηση
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ
Εκτύπωση
ΑΦΟΙ Χ.ΚΑΙ Χ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ
Βιβλιοδεσία
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

ISSN 1105 - 6630

© 1996

ΕΤΟΣ Ε' - ΣΤ' ΤΟΜΟΣ 1 ΤΕΥΧΟΣ 5

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ

Στο χώρο της Ιστορίας
της Φιλολογίας και της Λογοτεχνίας
περιοδικό σύγγραμμα έρευνας και λόγου
Έτος ίδρυσης 1991

Υπεύθυνος Έκδοσης και Σύνταξης: ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ, Διδάκτορας Παιδαγωγικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στη Νεότερη Ιστορία. Διεύθυνση: Εδέσσης 11, 59100 Βέροια (τηλ. 0331-62497). Copyright πρωτοδημοσιευμένων κειμένων: «Αναζητήσεις».

ΕΚΤΟΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ - Το περιοδικό δεν έχει εμπορικό χαρακτήρα. Αποτελεί ιδιωτική έκδοση, αποστέλλεται σε ερευνητές, σε βιβλιοθήκες και σε επιστημονικά ιδρύματα και διακινείται από συνεργάτες και φίλους. Όπου βρίσκεται σε βιβλιοπωλεία, διανέμεται σε μελετητές και συγγραφείς με σχετικά με το περιοδικό ενδιαφέροντα.

Εξώφυλλο: Κοσμάς ο Αιτωλός - ο Μεγάλος Διδάσκαλος του Γένους. Φορητή εικόνα (κειμήλιο ιερού ναού Αγίας Παρασκευής Μετσόβου).

Νικόλαος Ανδριώτης

ΠΩΣ ΘΑ ΕΠΡΕΠΕ ΝΑ ΟΝΟΜΑΣΤΕΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ

Ο ΠΩΣ και να είναι, είτε ως ιδίωμα της Σερβικής ή της Βουλγαρικής είτε ως γλώσσα αυτοτελής, η γλωσσική αυτή μορφή της Σλαβικής, που επισημοποιήθηκε από το κράτος των Σκοπίων, έχει ανάγκη από ένα όνομα, και το όνομά του αυτό, τουλάχιστο για την επιστήμη, πρέπει να βρίσκεται όσο είναι δυνατό πιο κοντά στην αλήθεια.

Οι σλαβόφωνοι του κράτους των Σκοπίων, που αποτελούν τα δυο τρίτα του πληθυσμού της, πριν η πανσλαβιστική προπαγάνδα τους επιβάλλει το όνομα *Μακεδόνες* ονόμαζαν οι ίδιοι τον εαυτό τους *Bugari*, δηλαδή Βουλγάρους. Το *Bugari* είναι ο σερβικός τύπος του εθνικού ονόματος *Βούλγαροι*, πράγμα που πιστοποιεί ολοφάνερα ότι οι Σέρβοι, παρ' όλα όσα ισχυρίζονται σήμερα για να δικαιολογήσουν την ενσωμάτωση του κρατιδίου αυτού στη Γιουγκοσλαβία, θεωρούσαν ανέκαθεν τους κατοίκους του όχι Σέρβους, παρά Βουλγάρους. «*Bugari est justement le nom ethnique des Slaves macedoniens*», γράφει ο A. Vaillant, που ασχολήθηκε ειδικά με το πρόβλημα της γλώσσας τους¹. Βουλγαρική ονόμαζαν τη διάλεκτό τους και οι ίδιοι οι Σλάβοι της βόρειας Μακεδονίας, όταν από τα μέσα του περασμένου αιώνα, για σκοπούς καθαρά λαογραφικούς, άρχισαν να κάνουν συλλογές επιτοπίων δημοτι-

κών τραγουδιών: «*Bulgarski narodni pesni*» επιγράφουν οι αδελφοί Miladinov τη συλλογή τους που τυπώθηκε στο Zagreb στα 1861. Ο όρος «μακεδονική» δεν είχε τότε ακόμη εφευρεθεί. *Βούλγαροι* ονομάζονταν και από τους Έλληνες της Μακεδονίας, και *βουλγαρική* η διάλεκτός τους, όπως φαίνεται ήδη στο «Μακεδονικό Λεξικό» του 16ου αιώνα, ένα γλωσσάριο από 301 σλαβικές λέξεις και φράσεις της περιοχής Καστοριάς, γραμμένες με ελληνικά γράμματα και με αντίστοιχη ελληνική μετάφραση, που είχε συνταχθεί από ανώνυμο Έλληνα της περιοχής και εκδόθηκε τελευταία από τους C. Giannelli και A. Vaillant². Πώς θα μπορούσαν όμως έτσι οι Γιουγκοσλάβοι να κρατήσουν για πάντα μέσα στην επικράτειά τους ένα λαό που κατά πλειοψηφία απαρτίζεται από άτομα τα οποία φέρουν το εθνικό όνομα *Bugari*; Και πώς θα μπορούσαν να επιτρέψουν ή να εν-

1. A. VAILLANT, *Le probleme du Slave Macedonien*, Bulletin Soc. Ling. 39 (1938), σελ. 205.

2. C. GIANNELLI - A. VAILLANT, *Un lexique macedonien du XVIe siecle*, Textes publies par l' Institut d' Etudes Slaves - V, Paris 1958, 23.

θαρρύνουν σ' ένα τμήμα «βουλγαρικού» λαού να διεκδικεί προσωρινά για τον εαυτό του, αργότερα όμως για όφελος της Βουλγαρίας την ελληνική Μακεδονία; Γι' αυτό, όπως έκαναν και κάνουν ακόμα και οι Βούλγαροι εθνικιστές, το εθνικό όνομα *Bulgari*, το μόνο που έχει και κάποιο εθνολογικό νόημα και το μόνο που χρησιμοποιούσε για τον εαυτό του ο λαός του κράτους των Σκοπίων, το θεώρησαν οι πολιτικοί και οι επιστήμονες τους αμελητέα ποσότητα, και στη θέση του επρόβαλαν ένα άλλο, νεόκοπο, το *Μακεδόνες*, που για προπαγανδιστική εκμετάλλευση το είχαν χρησιμοποιήσει στις αρχές του 20ού αιώνα οι Ρώσοι πανσλαβιστές.

Όπως γνωρίζουμε όμως, οι Σλάβοι της Βαλκανικής ποτέ στην ιστορία δεν αντάμωσαν με τους αρχαίους Μακεδόνες. Όταν εμφανίστηκαν οι Σλάβοι στην ελληνική χερσόνησο, οι Μακεδόνες, όπως και οι άλλες ελληνικές φυλές Ίωνες, Αιολείς, Δωριείς, είχαν χωνέψει μέσα στο μέγα πανελλήνιο των αλεξανδρινών, των ρωμαϊκών και των πρώιμων βυζαντινών χρόνων. Από τότε ο όρος «Μακεδονία» είχε γίνει απλώς γεωγραφική, και είχε πάψει να είναι εθνολογική έννοια. Και όπως δεν θα είχε κανένα απολύτως νόημα να ονομαστούν οι Σλάβοι, που για πρώτη φορά στο μεσαίωνα εισέδυσαν στην ελληνική χερσόνησο, Δωριείς, αν είχαν εγκατασταθεί σε χώρα που στην αρχαιότητα ήταν δωρική, ή Ίωνες, αν είχαν εγκατασταθεί σε χώρα που στην αρχαιότητα ήταν ιωνική, έτσι δεν έχει κανένα απο-

λύτως νόημα το να ονομάζονται *Μακεδόνες*, οι Σλάβοι που εγκαταστάθηκαν σε τμήμα της χώρας όπου στην αρχαιότητα κατοικούσαν Μακεδόνες, και οι οποίοι Σλάβοι όχι μόνο σλαβική συνείδηση διατηρούν, αλλά και ονομάζουν οι ίδιοι τον εαυτό τους *Bugari*.

Σύμφωνα με τη λογική και την ιστορία, η γλώσσα ενός λαού σλαβόφωνου, που ονομάζει τον εαυτό του βουλγαρικό, και η οποία από τα πράγματα αποδείχνεται ότι δεν είναι παρά ιδίωμα ή διάλεκτος της Βουλγαρικής, πώς αλλιώς θα μπορούσε και θα έπρεπε να ονομάζεται, αν όχι Βουλγαρική, τουλάχιστο Σλαβονική ή έστω και Σλαβική της βόρειας Μακεδονίας; Οι πολιτικοί όμως των Σκοπίων ξέρουν ότι με τους όρους αυτούς οι φιλοδοξίες τους θα σταματούσαν εκεί που τελειώνουν οι σλαβόφωνοι και αρχίζει ο συμπαγής μέγας ελληνισμός της Μακεδονίας. Και γι' αυτό προτίμησαν τους όρους *Μακεδόνες* και *Μακεδονία* και *μακεδονική γλώσσα*, που δεν γνωρίζουν τέτοιους φραγμούς, αλλά ανεβαίνουν ως τις κορυφές του Ολύμπου και της Πίνδου και συναντώνται με τα κύματα του Αιγαίου.

Και μια που έτσι καθιέρωσαν οι Σλάβοι τους όρους αυτούς, τους ακολούθησαν αταλαίπωρα και πολλοί ξένοι «αντικειμενικοί επιστήμονες», ο ένας κατόπιν του άλλου, και τους χρησιμοποιούν με την ίδια μακάρια ευκολία με την οποία κατεβαίνει ο τυφλός τον κατήφορο: *Die Volksrepublik Mazedonien* (= η Λαϊκή Δημοκρατία Μακεδονίας), *das Makedonische* (= η Μακεδονική γλώσσα),

γράφουν οι Γερμανοί. *Il Macedonico*, γράφουν οι Ιταλοί. *The Republic of Macedonia, the Macedonian language*, γράφουν οι Αμερικανοί. *Le Slave macedoniën*, γράφει κάπως διακριτικώτερα ο Γάλλος A. Vaillant³. Το όνομα «Μακεδονία» αγκιστρώθηκε τόσο γερά από τη σλαβική αρπάγη, ώστε ούτε οι Έλληνες, είτε ως άτομα είτε ως αρχές, δεν μπόρεσαν, όταν κάνουν λόγο για το σλαβικό αυτό έθνος και για τη γλώσσα του, να απαγκιστρωθούν από την ορολογία αυτή, και μιλούν και γράφουν για Σλαβομακεδόνες και για σλαβομακεδονική γλώσσα.

Όπως όμως οι Βούλγαροι δεν λέγονται ούτε Σλαβο-θράκες, ούτε Σλαβο-βυζαντινοί, ούτε Σλαβο-έλληνες, όπως οι Γιουγκοσλάβοι δεν λέγονται Σλαβο-ιλλυριοί, έτσι και οι Bugarì του κράτους των Σκοπίων δεν υπάρχει κανένας θεμιτός λόγος να λέγονται ούτε Μακεδόνες, ούτε Σλαβο-

μακεδόνες. Αν τους έλειπε η φιλοδοξία να προσαρτήσουν και να αφομοιώσουν - στον εικοστό αιώνα! - χώρες και πληθυσμούς ελληνικούς, ή θα έστεργαν το ιστορικά και γλωσσικά προσφυέστατο εθνικό τους όνομα Bugarì ή, όπως έκαναν και άλλοι λαοί, θα εύρισκαν μέσα στις σλαβικές τους παραδόσεις ένα όνομα σύμφωνο με την εθνολογία τους. Η αρχαία Μακεδονία, είτε το θέλουμε είτε όχι, και παλαιότερα με το συγκρητισμό των αρχαίων ελληνικών φυλών είχε συγχωνευθεί μέσα στο μέγα πανελλήνιο, και στο μεσαίωνα ακόμη περισσότερο με τη διείσδυση των Σλάβων στη Βαλκανική διαιρέθηκε οριστικά, σε δυο ζώνες, στην ελληνική και τη σλαβική, και είναι σήμερα απλός γεωγραφικός όρος. Εθνολογικός και γλωσσικός όρος δεν είναι πιά⁴. Το βόρειο τμήμα της κατοικείται από παλαιούς ή νέους Σλάβους, μιλεί σλαβική γλώσσα και ανήκει σε κράτη σλαβικά. Το νότιο τμήμα της κατοικείται από Έλληνες, μιλεί ελληνική γλώσσα και ανήκει προ πολλού με διεθνείς συμβάσεις στο ελληνικό κράτος, όχι από δωρεά, αλλά ελευθερωμένο με ποταμούς ελληνικού αίματος από τους Τούρκους, που το είχαν κάποτε αποσπάσει από το ελληνικό κράτος, το Βυζάντιο, όχι από κράτος σλαβικό. Η «Μακεδονική» λοιπόν γλώσσα τίνων Μακεδόνων γλώσσα είναι; Των Ελλήνων της νότιας Μακεδονίας ή

3. Ο Βέλγος ARNOLD VAN GENNEP, *Traite comparatif des nationalites*, Paris 1922, I, σελ. 212-215, πραγματευόμενος το ζήτημα γράφει; «Δεν υπάρχει Μακεδονία ούτε ως κράτος ούτε ως έδαφος μιας εθνότητας, αλλά μόνον ως γεωγραφική επωνυμία». Επίσης ο Ελβετός W. STAHLIN γράφει; «Κατ' αρχήν είμεθα υποχρεωμένοι να καθορίσωμεν ότι Μακεδονία εις το σύνολόν της σημαίνει απλώς μίαν γεωγραφικήν περιοχήν. Μακεδονική φυλή δεν υπάρχει. Δεν υφίσταται Μακεδονικός λαός. Εις την ελληνικήν Μακεδονίαν όλοι γενικώς οι κάτοικοί της μέχρι και του τελευταίου ομιλούν καθαρώς ελληνικά». Και ο Τσεχοσλοβάκος J. S. ROUCEK, *Bulgaria and the menace of Macedonia's Independence*, σελ. 6, γράφει; «Η Μακεδονική εθνότης είναι τελείως ανυπόστατος, η δε ύπαρξίς της υμνήθη μόνον υπό των Βουλγάρων κιμιτατζήδων». Βλ. Χ. ΝΑΛΤΣΑ, *Το Μακεδονικόν ζήτημα και η Σοβιετική πολιτική*, Θεσσαλονίκη 1954, σελ. 516 και 519 κ.εξ.

4. Κ. ΤΣΙΟΥΛΚΑ. *Συμβολαί εις την διγλωσσίαν των Μακεδόνων*, Αθήναι 1907, σελ. 21, Γ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, *Το μιζόγλωσσον εν Μακεδονία ιδίωμα και η εθνολογική κατάσταση των ομιλούντων τούτο*, Έδεσσα 1948.

των Σλάβων της βόρειας; Εάν και οι Έλληνες απεφάσιζαν, παραβλέποντας τη λογική και την πραγματικότητα να ανακηρύξουν - με περισσότερα μάλιστα δικαιώματα παρά οι Σλάβοι - το ελληνικό γλωσσικό τους ιδίωμα σε «Μακεδονική γλώσσα», και την ελληνική Μακεδονία σε ομόσπονδο με την Ελλάδα «Μακεδονικό κράτος», τότε με ποιο από τα δυο αντίθετα «Μακεδονικά κράτη» και από τις δυο άσχετες αναμεταξύ τους «Μακεδονικές γλώσσες» θα έπρεπε να συνταχθούν οι αντικειμενικοί και απροκατάληπτοι και δίκαιοι κριταί των εθνοτήτων; Με τη Μακεδονία που μιλεί ακόμα ελληνικά, δηλ. τη γλώσσα που μιλούσαν και οι αρχαίοι Μακεδόνες τον καιρό που κυβερνούσαν και εκπολίτιζαν και τη Βαλκανική και την οικουμένη ολόκληρη, και οι μεσαιωνικοί Μακεδόνες τον καιρό που απέκρουαν τις σλαβικές επιδρομές, και οι σημερινοί Έλληνες Μακεδόνες, που με ποταμούς αιμάτων ελευθέρωσαν τη γη των πατέρων τους από τον Τούρκο κατακτητή, δηλ. με τη Μακεδονία εκείνη που αποτελεί την απάτητη ακόμα από Σλάβους επήλιδες εστία και μητρόπολη του μακεδονικού έθνους και που συνεχίζει ως σήμερα τη μόνη κατανοητή γλωσσική και εθνολογική παράδοσή του, ή μήπως θα έπρεπε να συνταχθούν με εκείνη τη Μακεδονία που σήμερα μιλεί σλαβικά, δηλ. γλώσσα ανύπαρκτη στη Βαλκανική κατά την εποχή που ο όρος «Μακεδόνες» είχε γλωσσικό και εθνολογικό νόημα, γλώσσα που την έφεραν στη Μακεδονία λαοί ξένοι και εχθρικοί προς τη μακεδονική εθνό-

τητα και ιστορία; Την απάντηση στο ερώτημα τούτο ας τη δώσει η συνείδηση κάθε αντικειμενικού και δίκαιου κριτή.

Όχι μόνο για τη σημερινή κρατική και εθνολογική κατανομή του γεωγραφικού όρου «Μακεδονία» δεν μπορεί να νοηθεί «Μακεδονική γλώσσα», αλλά ούτε και για την υποθετική περίπτωση κατά την οποία οι δυο Μακεδονίες, η ελληνική και η σλαβική, θα ενώνονταν σε ένα κράτος. Γιατί όπως θα ήταν άτοπο να γίνεται λόγος για «Ελβετική γλώσσα» στη χώρα όπου μιλιούνται παράλληλα η Γαλλική, η Ιταλική και η Γερμανική, όπως θα ήταν ανόητο να γίνεται λόγος για «Βελγική γλώσσα» στη χώρα όπου μιλιούνται παράλληλα η Γαλλική και Φλαμανδική, έτσι θα ήταν εξίσου παράλογο να γίνεται λόγος για «Μακεδονική γλώσσα» στο κράτος όπου θα μιλιούνταν από 1.700.000 ψυχές η Ελληνική και από 800.000 το σλαβικό ιδίωμα που επισημοποίησαν οι ιθύνοντες των Σκοπίων.

Φυσικά δεν απόκειται στους ξένους να τους υποδείξουν το επίσημο όνομα του κράτους των Σκοπίων και της γλώσσας του. Δικαίωμα όμως και καθήκον τους είναι να θεωρούν τα ονόματα «Μακεδονία», «Μακεδόνες» και «Μακεδονική γλώσσα», προκειμένου για Σλάβους, ως ιστορικά και εθνολογικά αστήρικτα και αυθαίρετα. Για μας τους Έλληνες ιδιαιτέρως, δικαίωμα και καθήκον μας είναι να μη δεχτούμε ποτέ την καθιέρωσή τους στη δική μας επίσημη ή ανεπίσημη ορολογία, ούτε για το κράτος ούτε για τη γλώσσα του. Για

Αντώνης Κολτσίδας

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΑΙΤΩΛΟΣ Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

ΚΟΣΜΑΣ ο Αιτωλός (1714-1779): Μεγάλος Διδάσκαλος του Γένους, μοναχός και φλογερός πατριώτης, εθνομάρτυρας και άγιος της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Γνωστός περισσότερο στον ελληνικό χώρο ως Πατροκοσμάς, είναι μια μορφή που συνδυάζει πολύπλευρη προσφορά στη συντήρηση, αλλά και στην επαγρύπνηση και αποδυνάστευση του Ελληνισμού, στα δύσκολα χρόνια της τουρκικής δεσποτείας. Είναι ο φλογερός κήρυκας του Λόγου του Θεού, του Λόγου της Αλήθειας και του Λόγου της Ελευθερίας. Είναι ο Άγιος που έζησε και δίδαξε όσο κανένας άλλος, γιατί ζούσε διδάσκοντας και δίδασκε ζώντας.

Η ζωή του: α) *Η μαθητεία του στα γράμματα και το μοναχισμό.* Γεννήθηκε στο Μεγάλο Δέντρο Απόκορου της Τριχωνίδας Αιτωλοακαρνανίας στα 1714, από Ηπειρώτη πατέρα που ασκούσε το επάγγελμα του υφαντή. Μαθήτευσε, στα πρώτα βήματά του, δίπλα στον ιεροδιδάσκαλο Γεράσιμο Λύτσικα, στη Σιγδίτσα της Παρνασσίδας - κατά τη γνώμη του Σάθα - και στη συνέχεια πήγε στη Λομποτινά της Ναυπακτίας. Εκεί συμπλήρωσε τις σπουδές του δίπλα στον ιεροδιδάσκαλο Ανανία, τον ονομαζόμενο Δερβιζάνο, στα χρόνια κάπου ανάμεσα στα 1732 και 1741 - σύμφωνα με μαρτυρία του Αγίου Νικόδημου του Αγιορείτη, στο «Νέο Μαρτυρολό-

γίο» του. Ακόμα, σύμφωνα με άλλους μελετητές (Γούδας, Παρανίκας, Ζήσιος), πρέπει να άκουσε και μαθήματα από τον Αναστάσιο Γόρδιο που δίδασκε σε σχολή του μοναστηρίου της Αγίας Παρασκευής.

Η επιθυμία όμως του Κοσμά του Αιτωλού για γνώση ήταν μεγάλη και ο πόθος του να παρακολουθήσει μαθήματα, από σοφούς και ονομαστούς δασκάλους, τον οδήγησε στην πιο γνωστή σχολή της εποχής του, την Αθωνιάδα Σχολή του Αγίου Όρους, όπου άρχισε νέες σπουδές ανώτερου επιπέδου, από το 1749. Εκεί λοιπόν, άκουσε γραμματικά μαθήματα (θεολογικά και φιλολογικά) από τον Παναγιώτη Παλαμά, από το Μεσο-

μας και, νομίζω, για κάθε αντικειμενικό κριτή, το πιο ασκανδάλιστο, προσφυνέστερο και πλησιέστερο προς την αλήθεια όνομα είναι το «Σλαβικό ιδίωμα του κράτους των

Σκοπίων».

(ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗ, *Το ομόσπονδο κράτος των Σκοπίων και η γλώσσα του*, Θεσσαλονίκη 1960 - α' έκδοση)

λόγγι, και φιλοσοφικά από τον εξαίρετο Ευγένιο Βούλγαρη και το Νικόλαο Τζαρτζούλη, από το Μέτσοβο. Συμπληρώνοντας λοιπόν τις σπουδές του κι αποκτώντας έτσι μια θεολογική και φιλοσοφική θεώρηση και ωριμότητα, εγκαταλείπει τη Σχολή (που άλλωστε στα χρόνια αυτά αρχίζει να παρακμάζει, αφού διαμάχες ξέσπασαν στην οργάνωσή της, που ως αποτέλεσμα είχαν, να φύγει ο Βούλγαρης και να τον διαδεχτεί ο Νικόλαος Τζαρτζούλης) και πηγαίνει στο μοναστήρι του Φιλοθέου, πάλι στο Άγιο Όρος. Εκεί, στα 1759, γίνεται μοναχός και αμέσως ιερομόναχος, ενώ συγχρόνως αφήνει το κοσμικό του όνομα Κώστας και ονομάζεται στο εξής Κοσμάς. Μένει στο μοναστήρι για δυο, περίπου, χρόνια και αφού τελειοποίησε πλέον την επιθυμητή γι' αυτόν μαθητεία του, θέλησε να μεταδώσει τον εσωτερικό του δυναμισμό, που τον ένιωθε μέρα με τη μέρα να αυξάνεται μέσα του, να τον πλημμυρίζει. Κι αυτήν την ακράτητη ροπή του για το ξύπνημα του υπόδουλου Γένους από την αμάθειά του, την έστρεψε για ωφέλεια του «αποβαρβαρωθέντος γένους», όπως χαρακτηριστικά έλεγε. Εγκατέλειψε το μοναστήρι του Φιλοθέου και μαζί το μοναχικό βίο και πήγε στην Κωνσταντινούπολη.

β) *Οι περιοδείες του.* Στην Κωνσταντινούπολη βρισκόταν και ο αδερφός του Χρύσανθος, που δίδασκε στην εκεί Πατριαρχική Σχολή. Αυτός τον παρουσίασε στον πατριαρχεύοντα Σεραφείμ, από το Δελβίνο, που εκτίμησε τα προσόντα και τον ενθουσιασμό του Κοσμά του Αιτωλού

και με Συνοδική απόφαση τον διόρισε γενικό ιεροκήρυκα, δίνοντάς του έτσι και την επίσημη έγγραφη άδεια για το κηρυτικό του έργο. Άρχισε λοιπόν το έργο του ο Κοσμάς ο Αιτωλός πρώτα από την ίδια την Κωνσταντινούπολη, όπου κήρυξε στους ναούς και στα προάστια της και στη συνέχεια πέρασε στην Πατρίδα, στο «Υπόδουλο Γένος», όπου άρχισε το ιεραποστολικό και εθνεγερτικό του έργο, τις διδαχές του. Περιόδευσε όλο σχεδόν τον ελληνικό χώρο για πολλά χρόνια. Τέσσερις είναι οι γνωστές μεγάλες του περιοδείες που καλύπτουν μια εικοσαετία (1759-1779). Σ' αυτά τα χρόνια περιοδεύει, διδάσκει και επιστρέφει, στο τέλος κάθε περιοδείας του, στην Κωνσταντινούπολη, όπου ανανεώνεται στην εθνεγερτική προσπάθεια του Πατριαρχείου και των λογίων της Πόλης και αρχίζει και πάλι από την αρχή την καινούρια του περιήγηση.

Έτσι, λοιπόν, κατά την πρώτη του περιοδεία (1759-1762), πέρασε στη Θράκη, πήγε στην πατρίδα του την Αιτωλία, και περιόδευσε στη Ναύπακτο, το Αγρίνιο (Βραχώρι), το Μεσολόγγι, το Ξηρόμερο, τα Άγραφα και, τέλος, στην περιοχή της Άρτας. Στη δεύτερη περιοδεία (1763-1774), συνέχισε τις διδαχές στη Θεσσαλία (Τρίκαλα, Μαγνησία, Σκόπελος, Σκίαθος), την Ακαρνανία, την Ήπειρο, βρέθηκε στα Γιάννενα και στα 1774 συναντήθηκε στο Δελβίνο με το δεσπότη Ιωαννίκιο.

Στη συνέχεια, επέστρεψε και πάλι στην Κωνσταντινούπολη, πήρε νέα άδεια ιεροκηρυκτικού έργου από

τον πατριάρχη Σωφρόνιο κι έφυγε για τα Δωδεκάνησα, αρχίζοντας συγχρόνως την Τρίτη του περιοδείας (1775-1776), που την τελείωσε με το ταξίδι του στο Άγιο Όρος (1776), όπου και δίδαξε σε σκήτες και μοναστήρια πατέρες και μοναχούς. Τέλος, το 1777, ξεκίνησε για την τέταρτη - την τελευταία - περιοδεία του (1777-1779) και κήρυξε στη Χαλκιδική, τη Θεσσαλονίκη και τη Δυτική Μακεδονία. Μετά περιόδευσε τη Θεσσαλία και ολόκληρη την Ήπειρο, πήγε στην Αγία Μαύρα, την Κεφαλλονιά, τη Ζάκυνθο, την Κέρκυρα, πέρασε στους Αγίους Σαράντα και περπάτησε όλη την περιοχή της Βόρειας Ηπείρου (Αυλώνα, Χιμάρα, Πόγραδες).

Οι διδαχές, όμως, του Κοσμά και το εμπορικό συμφέρον των Εβραίων της Ηπείρου, που θίγονταν με την αργία της Κυριακής που κήρυττε ο Πατροκοσμάς, είχαν σαν αποτέλεσμα να κατηγορηθεί πως υποκινούσε τους Έλληνες σε εξέγερση κατά της τουρκικής εξουσίας. Γι' αυτό οδηγήθηκε στο Βεράτι, όπου, όμως, ο Τούρκος διοικητής Κουρτ πασάς, αντί να τον τιμωρήσει, ενθουσιάστηκε από το ηθικό παράστημα και την ευφράδειά του και μάλιστα του χάρισε ένα ακριβό ανάβαθρο, όπου ανέβαινε και δίδασκε. Οι Εβραίοι, όμως, ήταν δυνατότεροι: Εξαγόρασαν Τούρκους φοροεισπράκτορες και κατηγόρησαν τον Κοσμά Αιτωλό στον Κουρτ πασά, ότι δήθεν οι κάτοικοι της περιοχής, παρακολουθώντας το κήρυγμά του, έχαναν χρόνο από τις αγροτικές τους ασχολίες, που σαν αποτέλεσμα είχε να μειώνεται η φο-

ρολογία. Έτσι, συλλαμβάνουν τον Κοσμά Αιτωλό στο χωριό Κολικόν-δασι, στο Βεράτι, και στις 23 Αυγούστου του 1779, δίπλα στον ποταμό Άψο και κοντά στο χωριό Μαγουλί, τον απαγχονίζουν.

Το λείψανο του Κοσμά Αιτωλού βρισκόταν, μέχρι τα τέλη του περασμένου αιώνα, στο Βεράτι, ενώ, όμως, η κάρα του φυλαγόταν στο σαράι του Αλή πασά, στα Ιωάννινα, μέχρι το θάνατο αυτού. Αξίζει εδώ να σημειωθεί, ότι, όταν ο Αλή πασάς είχε πολιορκηθεί από το στρατό του Χουρσίτ πασά, έκανε λιτάνευση της κάρας του Πατροκοσμά για να νικήσει το διώχτη του.

Το έργο του - οι διδαχές του: Το έργο του Κοσμά Αιτωλού, του Πατροκοσμά - για τους ανθρώπους της υπαίθρου - είναι πραγματικά μεγάλο και σπουδαίο. Ένα μέρος από τη διδασκαλία του σώθηκε στις διδαχές του: Αυτές, όπως μας αναφέρει ο μελετητής του έργου του Φάνης Μιχαλόπουλος, «μας δείχνουν πως δεν υπήρξε μονάχα ένας υπέρμαχος ερμηνευτής του ευαγγελίου, αλλά κι ένας από τους μεγαλύτερους εκκλησιαστικούς μας ρήτορες κι ένας εμπνευσμένος, ένας γλυκύφθογγος και μεγαλόφτερος ποιητής. Το ύφος του δυνατό, οι ιδέες του απλές και υψηλές, κι η στάση του σεμνή και υπέροχη. Κάθε του χειρονομία έδειχνε το ασυνήθιστο κι επιβλητικό. Η εντύπωση που προκαλούσε η γλώσσα του ήταν καταπληκτική. Κατακτούσε και γοήτευε».

Το έργο του Κοσμά Αιτωλού στηρίχτηκε βασικά στην καταπολέμηση δυο εχθρών: «Ο ένας, λέει σε μια διδαχή του, είναι ο πάπας και ο

έτερος αυτός, οπού είναι εις το κεφάλι μας». Ο πρώτος, λοιπόν, εχθρός ο πάπας: Σε όλες τις διδαχές του κυριαρχεί μια αντιδυτική πολιτική, που την καταπολεμά με πάθος. Πιστεύει στην ανθενωτική ιδέα και θεωρεί υπευθύνους τους Δυτικούς για την απομόνωση της Ανατολικής Εκκλησίας και του Βυζαντίου, που τελικά έμεινε αβοήθητο κι έτσι υπέκυψε στη μοίρα του. Για τον Πατροκοσμά, ήταν ακατανόητο πώς μπόρεσε η Δύση να θυσιάσει στον εγωισμό της και στο συμφέρον της - και μάλιστα το θρησκευτικό, αφού μοναδικό σκοπό της είχε να υποτάξει την Ανατολική Εκκλησία στη δύναμη του πάπα - κι αυτή ακόμα τη Βασιλεύουσα. Φτάνει σε τέτοιο σημείο αγανάκτησης, που προτιμά από τους Δυτικούς - αυτούς υπονοεί με τη φράση «τα άλλα έθνη» - τους Τούρκους!: «Τριακόσιους χρόνους μετά την Ανάστασιν του Χριστού μάς έστειλε ο Θεός τον Άγιον Κωνσταντίνον και εστερέωσε το Βασίλειον 1.150 χρόνους. Ύστερον το εσήκωσεν ο Θεός από τους Χριστιανούς και έφερε τον Τούρκον και του το έδωσε διά ιδικόν μας καλόν, και το έχει ο Τούρκος 320 χρόνους. Και διατί έφερεν ο Θεός τον Τούρκον και δεν έφερεν άλλο γένος; Δια το ιδικόν μας συμφέρον, διότι τα άλλα έθνη θα μας έβλαπτον εις την πίστιν, ο δε Τούρκος άσπρα (χρήματα) άμα του δώσεις, κάμνεις ό,τι θέλεις». Ο άλλος εχθρός είναι ο Τούρκος, «αυτός οπού είναι εις το κεφάλι μας», όπως χαρακτηριστικά λέει. Στις περιοδείες του, με εύσχημο και πετυχημένο τρόπο, κατηγορούσε ασταμάτητα τη σκοταδιστική παρουσία του Τούρκου δυνά-

στη, χτυπούσε τη δυτική επέμβαση κι ακόμα τον εκτροχιασμό των Εβραίων, που για χάρη του εμπορικού τους δαιμονίου παρέβλεπαν ολότελα τη θρησκευτική τους καλλιέργεια.

Όλα αυτά τα «χτυπούσε» κι από την άλλη «σήκωνε» ψηλά, πολύ ψηλά, τις αιώνιες αλήθειες του: Το Χριστό, την πατρίδα, την παιδεία, τον άνθρωπο. Έγινε ο μεγάλος ιεραπόστολος, ο εθναπόστολος και Διδάσκαλος του Γένους, ο Μεγάλος Διδάχος. Με την αστείρευτη ψυχική του ευφορία, με τη θαυμάσια ευστροφία του μυαλού του, με τους πετυχημένους αυτοσχέδιους λόγους του, με τον πηγαίο του αυθορμητισμό και, τέλος, με τον προσωπικό γλυκό τόνο, το ύφος και το ήθος του, μετέδιδε από χωριό σε χωριό, από στάνη σε στάνη, από άνθρωπο σε άνθρωπο το βαθύτερο νόημα της πίστης και της ελεύθερης βούλησης, της «ψυχής» κατά τον Πατροκοσμά. Έλεγε: «Ψυχή και Χριστός σας χρειάζονται. Αυτά τα δύο. Όλος ο κόσμος να πέσει επάνω σας δεν μπορεί να σας τα πάρει, εκτός και τα δώσετε με το θέλημά σας».

Ο Πατροκοσμάς στάθηκε, για κείνους τους δύσκολους καιρούς, ο σοφός παπάς και ο σοφός δάσκαλος. Στην ιδέα της παιδείας προσέφερε πολλά. Είχε πιστέψει βαθιά, πρώτος, πως τα αγαθά της παιδείας μπορούσαν να συντηρήσουν και να αναζωογονήσουν τον Ελληνισμό, γνώριζε τη μεγάλη αλήθεια πως «χωρίς σχολείον περιπατούμεν εις το σκότος». Συγκινητικό ήταν το γεγονός πως, όπου και να πήγαινε, πλήθη λαού συνέρρεαν, αψηφώντας κι αυτούς ακόμα τους ιραέδες (φιρμάνια - διαταγές) των Τούρ-

κων και τα ύπουλα και θανάσιμα συκοφαντήματα των Εβραίων κι άκουγαν το δάσκαλό τους. Κι ο δάσκαλος τούς μιλούσε ατέλειωτα «δια την φύλαξιν της πίστεως και την ελευθερίαν της πατρίδος», κι ο λαός άκουγε ακούραστα, αχόρταγα τις διδαχές του: «Αδερφοί μου, να σπουδάσετε, να μανθάνετε γράμματα ελληνικά, όσον ημπορείτε περισσότερο, διότι διαβάζοντας τα ελληνικά τα ηύρα όπου λαμπρύνουν και φωτίζουν τον νουν, καθώς φωτίζει ο ήλιος την γην, όταν είναι ξαστεριά και βλέπουν τα μάτια μακριά, έτσι βλέπει και ο νους τα μελλοντικά. Απεικάζουν όλα τα καλά και όλα τα κακά, φυλάγοντας από κάθε λογής κακόν και αμαρτίαν, διότι το σχολείον ανοίγει την εκκλησίαν, το σχολείον φωτίζει τους ανθρώπους».

Κι έτσι ο Πατροκοσμάς τριγυρνούσε τον ελλαδικό χώρο καταθέλγοντας τους ανθρώπους που τον έβλεπαν σαν το Σωτήρα της ψυχής τους. Μιλούσε σ' αυτούς απλά και κατανοητά, αλλά αντιμετώπιζε κι αρκετά γλωσσικά προβλήματα, αφού έπρεπε να ξεπεράσει πολλές τοπικές γλωσσικές ιδιορρυθμίες (βλάχικα, αρβανίτικα) και να γεφυρώσει τις διαφορές τους. Κατόρθωσε όμως ο Πατροκοσμάς να μεταφέρει τη φλόγα του σ' όλο τον ελληνισμό και στάθηκε ακόμα η φωνή της εθνικής επιταγής για την καλλιέργεια ενός κοινού και σταθερού γλωσσικού οργάνου, τη στιγμή μάλιστα που οι βίαιοι εξισλαμισμοί, που άρχισαν να εμφανίζονται μετά τα Ορλωφικά, απειλούσαν με μαρασμό την ελληνική γλώσσα: «Όποιος χριστιανός, άνδρας ή γυναίκα, υπόσχεται μέσα στο

σπίτι του να μη κουβεντιάζει αρβανίτικα, ας σηκωθεί πάνω να μου το πει κι εγώ θα πάρω όλα τα αμαρτήματά του εις τον λαιμόν μου...». Έτσι, πέτυχε να συνεννοηθεί με ανθρώπους με φτωχό λεξιλόγιο και να γίνει ο μεταδότης ιδεών και ιδανικών σ' αυτούς τους ορεσίβιους κατοίκους. Δεν τους δίδασκε μόνο, αλλά δέθηκε μαζί τους τόσο, που τον αγάπησαν και τίμησαν τις διδαχές του με το παράδειγμα της καθημερινής τους ζωής. Και ο μελετητής του έργου του Κ. Σαρδελής, συμπληρώνει πως και «σήμερα ακόμα ο Άγιος Κοσμάς λατρεύεται περισσότερο από κάθε άλλη περιοχή, ανάμεσα στους Βλάχους. Ναοί και προσκυνητάρια, εικόνες και θυμητάρια, μνήμες ολοζώντανες. Στο Μέτσοβο, στη Σαμαρίνα και σ' όλα τα χωριά της Πίνδου».

Είναι άξιο θαυμασμού πως μόνο τρεις από τις επιστολές του Κοσμά του Αιτωλού δε μιλούν για θέματα παιδείας. Όλες οι άλλες καταγίνονται με τη δημιουργία σχολείων και τη συντήρησή τους με χρήματα που θα συγκεντρώνονται με έρανο ή με έσοδα από εκκλησιαστικά κτήματα, για να μπορεί η παιδεία να είναι «δωρεάν», όπως χαρακτηριστικά έλεγε. Το πάθος του λοιπόν για γράμματα, για «γράμματα ελληνικά», για γράμματα με τα οποία «ημπορείς να καταλάβεις εκείνα, οπού ομολογεί η Εκκλησία μας» και η προτεραιότητα, με την ανθρωπιστική αξία, που δίνει σ' αυτά, αφού, όπως τανίζει, είναι «καλύτερον, αδερφέ μου, να έχεις ελληνικόν σχολείον εις την χώραν σου, παρά να έχεις βρύσες και ποτάμια, και ωσάν μάθεις το παιδί σου γράμματα,

τότε λέγεται *Άνθρωπος*», κυριαρχεί σ' όλο το έργο του, σ' όλες τις διδαχές του. Κι αυτήν την επιμονή του στα αγαθά της παιδείας, τη συνταιριάζει πάντα με το δρόμο της Εκκλησίας: «*Το σχολείον ανοίγει την εκκλησίαν, μανθάνομεν τι είναι Θεός, τι είναι Αγία Τριάς, τι είναι άγγελος, τι είναι αρετή, τι είναι δαίμονες, τι είναι η κόλασις. Τα πάντα από το σχολείον τα μανθάνομεν*». Μ' αυτή του λοιπόν την ασίγαστη φλόγα περιόδευσε σε πολλές πόλεις και χωριά και ίδρυσε σ' αυτά 10 ελληνικά σχολεία και 200 δημοτικά («*δια τα κοινά γράμματα*»). Ο ίδιος γράφοντας στον αδερφό του Χρύσανθο, που τότε ήταν σχολάρχης στη Νάξο, αναφέρει: «*Πανοσιώτατε αγαπητέ μου αδερφέ κυρ-Χρύσανθε... τριάκοντα επαρχίας περιήλθον, δέκα σχολεία ελληνικά εποίησα, διακόσια δια τα κοινά γράμματα, του Κυρίου συνεργούντος και του λόγου μου βεβαιούντος διά τινων επακολουθησάντων σημείων*». Κι ακόμα μιλάει για τους τόπους που περιόδευε και για τους εχθρούς και τους φίλους που απέκτησε: «*Περιέρχομαι δε κατά το παρόν την Παρραμυθίαν και Μαργαρίτην, ελπίζω δε εις ολίγον καιρόν να σας απολαύσω, αν ο Θεός θέλει. Περιήλθον δε και την πατρίδα και πάντες οι συγγενείς σε προσκυνούσι και οι φίλοι... Δέκα χιλιάδες χριστιανοί με αγαπώσι και ένας με μισεί. Χίλιοι Τούρκοι με αγαπώσι και ένας όχι τόσο. Χιλιάδες Εβραίοι θέλουν τον θάνατόν μου και ένας όχι... ».*

Και σ' αυτές τις περιοδείες του βρέθηκε πολλές φορές σε δύσκολες συνθήκες (καιρικές, κακουχίες, προδοσίες), δεινοπάθησε κυριολεκτικά στα αφιλόξενα βράχια της σκλαβω-

μένης πατρίδας, αλλά το άστρο πού 'καιγε μέσα του τον οδηγούσε και καθοδηγούσε την πορεία του - το άστρο της θυσίας του. Γιατί θυσιάστηκε ο Κοσμάς ο Αιτωλός, έγινε ο «Άγιος των Σκλάβων». Ζυμώθηκε με την αγωνία και το μαρτύριο του Ελληνισμού, συναντήθηκε με τους αγωνιζόμενους αρματολούς και τους κλέφτες στα κυνηγημένα τους λημέρια και συζητούσε μαζί τους για τη γλυκιά ώρα του ξεσηκωμού, της Ανάστασης του γένους που πλησίαζε. Ακόμα «*ο Απόστολος του Νέου Ελληνισμού Κοσμάς ο Αιτωλός ονομάζει ευλογημένα τα ψηλά βουνά και μακαρίζει εκείνους που κατοικούν στους πρόποδες τους, ενώ προφητεύει φοβερά για τους κατοίκους του κάμπου*» (Απόστολος Βακαλόπουλος), εννοώντας προφανώς πως οι κάτοικοι των βουνών, οι αρματολοί και οι κλέφτες, ήταν και οι αγωνιστές, οι επαναστάτες, αντίθετα με τους καμπίσιους που ζούσαν σε μια σχετική ηρεμία και απραξία. Ο ιεραπόστολος έτσι γίνεται και εθναπόστολος, κηρύσσει το λόγο του Θεού, αλλά προετοιμάζει και τις ψυχές των Ελλήνων για το γλυκό όραμα της λευτεριάς τους και δεν παρέλειπε σε κάθε χωριό που περνούσε να ηλεκτρίζει τους κατοίκους με το λόγο που ξεσήκωνε: «*Αυτό μια μέρα θα γίνει ρωμαίικο και καλότυχος όποιος ζήσει σ' εκείνο το βασίλειο*». Γνωστό είναι εξάλλου το δίστιχο που ακουγόταν στη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, στ' Άγραφα και τη Στερεά Ελλάδα, όταν κηρύχτηκε η Επανάσταση: «*Βοήθα μας Άι-Γιώργη και συ Άγιε Κοσμά / να πάρουμε την Πόλη και την Αγία Σοφιά*».

Ο Πατροκοσμάς, όμως, δε σταματά μόνο στις διδαχές της θρησκείας, της παιδείας και της εθνογέννησης, αλλά μέσα από το γενικό θρησκευτικό και πατριωτικό του λόγο αναφέρεται και σε άλλα ηθικά και πνευματικά θέματα: Μιλάει για την αγάπη: «Ο πανάγαθος και πολυέλαιος Θεός, αδερφοί μου, έχει πολλά και διάφορα ονόματα. Λέγεται και φως, και ζωή και ανάστασις. Όμως, το κύριον όνομα του Θεού μας είναι και λέγεται αγάπη... πρέπει να έχωμεν δυο αγάπας, αγάπην εις τον Θεόν μας, και εις τους αδερφούς μας». Μιλάει για ίσα δικαιώματα που πρέπει να έχει και ο άντρας και η γυναίκα: «Πρέπει και συ, ω άνδρα, να μη μεταχειρίζεσαι τη γυναίκα σου ωσάν σκλάβα, διότι πλάσμα του Θεού είναι και εκείνη καθώς και συ. Τόσον εστηρώθηκεν ο Θεός δι' εσέ, όσον και δι' εκείνην. Έχετε μίαν πίστιν, ένα βάπτισμα, δεν την έχει ο Θεός κατωτέραν». Δίνει τις βαθύτερες σχέσεις μέσα στο αντρόγυνο και συνάμα νομοθετεί: «Ο γάμος είναι ο μεγάλος σταθμός και για τον άντρα και για την γυναίκα. Μυστήριο», «Δεν έδωκεν ο Θεός την γυναίκα δια πορνείαν, αλλά δια παιδιά», «Και συ ο άντρας να φεύγεις την ξένην γυναίκαν καθώς φεύγεις το φίδι», «Και αν τύχει και ξεπέσει η γυναίκα με άλλον άντρα ή ο άντρας με άλλην γυναίκα, έχουν χρέος να πηγαίνουν εις τον αρχιερέα να τους χωρίζει». Τέλος, ο Πατροκοσμάς είναι και ο προφήτης του Γένους, αφού προέβλεψε ένα σωρό αλήθειες που τρομάζουν το σημερινό άνθρωπο με την καταπληκτική τους διορατικότητα: Μίλησε για νέα τάξη πραγμάτων, για νέες ηθικές και πνευματικές αξίες,

για πολέμους που θα γινόταν, προέβλεψε το τέλος του Αλή πασά (χαρακτηριστικά στην ερώτηση του Αλή πασά αν θα πάει κάποτε στην Πόλη, ο Κοσμάς απάντησε: «Ναι, αλλά με κόκκινα γένια» - και πήγε... το κομμένο αιμοστάλαχτο κεφάλι του στο σουλτάνο), προέβλεψε το σύγχρονο τεχνικό πολιτισμό («Θα δείτε στον κάμπο αμάξι χωρίς άλογα να τρέχει γρηγορότερα από λαγό», «Θα δείτε να πετάνε άνθρωποι στον ουρανό σαν μαυροπούλια και να ρίχνουν φωτιά στον κόσμο!», «Οι άνθρωποι θα μείνουν φτωχοί, γιατί δεν θά 'χουν αγάπη στο δέντρο!» κ.ά.

Αυτός ήταν ο Πατροκοσμάς: Ιερομόναχος, ιεροκήρυκας, Διδάσκαλος του Γένους, φλογερός πατριώτης, εθνομάρτυρας, προφήτης του Γένους, αυθόρμητος και γνήσιος άνθρωπος, αγωνιστής της Πίστης και της Ελευθερίας. Αυτή την πλούσια προσφορά στη χριστιανική ιδέα και την πατρίδα αξιολόγησε το Οικουμενικό Πατριαρχείο και με πράξη του στις 20 Απριλίου 1961 ανακήρυξε τον Κοσμά τον Αιτωλό τιμώμενο πρόσωπο και τον κατέταξε ανάμεσα στους Αγίους της Εκκλησίας μας και, από τότε, τιμά τη μνήμη του κάθε χρόνο στις 24 Αυγούστου: «... Επειδή τοίνυν ούτως εβίωσεν και επολιτεύσατο και ο εκ Μεγάλου Δένδρου της Αιτωλίας ορμώμενος ιερομόναχος Κοσμάς, ο επικαλούμενος Αιτωλός, ος τοις μοναχοίς της εν Αγίω Όρει Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής του Φιλοθέου καταλεγείς και ακολούθως, τον εκεί μονήρη και ασκητικόν θυσιάσας βίον, άπασαν την πατρώαν γην διέδραμε, κηρύττων ιεραποστολικώς τον Λόγον του

Θεού, σχολεία πολλαχού ιδρύων, ασθενούντας θεραπεύων, την Αγίαν Αυτού Εκκλησίαν κρατύνων, τύπον δ' εαυτόν ταπεινώσεως, αυταπαρνήσεως, αρετής και εγκρατείας αναδείξας... έγνωμεν τω κοινώ της Εκκλησίας έθει κατακολουθούντας, την προσήκουσαν τοις Θείοις ανδράσι και τούτω απονείμαι τιμήν. Διό και θεσπίζομεν Συνοδικώς και διορίζομεθα και εν Αγίω διακελευόμεθα Πνεύματι, όπως από του νυν και εις το εξής, εις αιώνα τον άπαντα, Κοσμάς Αιτωλός συναριθμείται τοις Αγίοις της Εκκλησίας και ιερομάρτυσι... ».

Βιβλιογραφία: Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήναι 1938, ΑΓΓ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ, *Το αποστολικόν έργον του Κοσμά του Αιτωλού στη Βόρεια Ήπειρο*, 1949, Δ. Σ. ΣΑΛΑΜΑΓΚΑ, *Ο γνωστός καλόγηρος Κοσμάς*, 1952, Σ. ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ (αρχιμανδρίτη), *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχαί, Επιστολαί και Μαρτύριον*, 1953, Χ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ (αρχιμανδρίτη), *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και το*

έργο του, 1955, Κ. ΣΑΡΔΕΛΗ, *Αναλυτική βιβλιογραφία περί Κοσμά του Αιτωλού 1765-1967*, Αθήνα 1968 (1974, β' έκδοση - περιλαμβάνει βιβλιογραφία των χρόνων 1765-1973, «Εστία»), Κ. ΣΑΡΔΕΛΗ, *Ο Προφήτης του Γένους Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα 1980 (έκδοση «Αστέρος», Αλ. Ε. Παπαδημητρίου), ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα 1984, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια «ΥΔΡΙΑ», τόμ. 34, σελ. 248-251, ΜΙΧΑΛΗ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και το Εκπαιδευτικό Ιδεώδες*, Αθήνα 1990.

Ακόμα χρήσιμα στοιχεία για τη ζωή και το έργο του Πατροκοσμά βρίσκουμε σε διάφορα σημεία στο γενικότερο έργο του ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ ΚΑΝΤΙΩΤΗ, του Κ. Σ. ΚΩΝΣΤΑ, του Π. Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, του Γ. Κ. ΠΑΣΤΡΑ και του ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ («*Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*»), ενώ προεκτάσεις της προσφοράς του, συναντάμε στο λογοτεχνικό έργο του Κ. ΣΑΡΔΕΛΗ «*Ο Άγιος των Σκλάβων - Κοσμάς ο Αιτωλός*» (μυθιστορηματική βιογραφία, «Εστία», Αθήνα 1958-1974, τέσσερις εκδόσεις), του Μ. ΣΤΑΦΥΛΑ «*Ο Πατροκοσμάς*» (θεατρικό έργο), του Τ. ΛΑΠΠΑ, «*Κοσμάς ο Αιτωλός - βιογραφικό μυθιστόρημα*», 1968 κ.ά.

Δημήτρης Φύλιας

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΒΑΡΝΑΛΗ «ΤΟ ΦΩΣ ΠΟΥ ΚΑΙΕΙ»

ΠΟΙΗΤΗ, σ' είδαμε πάντα στο πλευρό του
λαού μας]

με σκέψη και με πράξη. Ο λόγος σου
σπαθί, νυστέρι και φωτιά που φωτάει και φως
που καίει. Σ' είδαμε]

πάντα με την παλάμη σου ανοιχτή δίπλα στ'
αυτί]

για ν' αφουγκράζεσαι πίσω απ' τα τείχη
τη στρογγυλή βουή του ιστορικού, αναπότρεπτου
ήλιου.]

Αυτό τον ήλιο μας έδειξες.

Όταν τα βήματα δίσταζαν σύρριζα στους
τοιχούς]

κι' οι σκιές τρομάζαν τα παράθυρα,
εσύ έδινες το χέρι σου και τη φωνή σου
κι' ανέβαζες τα μάτια στο σωστόν ορίζοντα.

Αυτό το κουράγιο μας έδωσες.

Όταν, μες στους καπνούς και τις βρισιές,
ρωτούσανε:]

«ποιός φταίει; ποιός φταίει;»

εσύ τόλεγες ξάστερα, και δυό φουχιές αστέρια
χύνονταν απ' το]

φεγγίτη της ταβέρνας,

ύστερα όλα γινόντανε πιο απλά και πιο σίγουρα
όπως ο πρωινός δρόμος, η ανοιχτή πόρτα, το
πορτοκαλλένιο λιόγεμα]

και μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε τη μια λέξη
απ' την άλλη,]

το χαμόγελο απ' τ' αγκάθια του,

τον άνθρωπο απ' τον παραμορφωμένον ίσκιο
του,]

Αυτή τη γνώση μας έδωσες.

Ο ποιητής είναι ένας άνθρωπος απλός,
πεινάει κι' αυτός, πονάει και πολεμάει,
κάτου από το πουκάμισό του έχει μια καρδιά
- τούτη την καρδιά την ακουμπάει στο χαρτί,
όπως η μάνα ακουμπάει το ψωμί στο τραπέζι,
με το μαχαίρι του στίχου του την κόβει
και τη μοιράζει δίκαια στον κόσμο.

Αυτή τη δικαιοσύνη μάς έδωσες.

Μια μέρα, δίπλα σ' ένα σκοτωμένον, είδαμε
ένα κομμάτι σπασμένο καθρέφτη
- ο σπασμένος καθρέφτης έπαιζε με τις λάμπεις
της μέρας]

τόσο ανύποπτα

σα να μη θυμόταν τ' ωραίο πρόσωπο πούχε
καθρεφτίσει,]

τ' ωραίο στόμα που χαμογελούσε.

Οι άλλοι κοιτούσανε τις λάμπεις του καθρέφτη,
εσύ κοιτούσες το σκοτωμένο

και δίδασκες να μην υπάρχουν σκοτωμένοι.

Αυτό το φως μάς δίδαξες.

Α, κι' όχι πως εσύ δεν ξέρεις από λάμπεις,
μα εσύ μαδούσες τις αχτίνες με καμένα δάχτυλα
να φτάσεις το κουκούτσι του φωτός

να γίνει δέντρο κι ανθός και καρπός

κ' η αχτίνα όχι να κρύβει μα να δείχνει.

Αυτή τη λάμψη μάς δίδαξες.

Εσύ, καλύτερα από τον καθένα ξέρεις,

κι από ομορφιά και θάλασσα κ' έρωτα και
ποτήρι,]

μα ακόμα ξέρεις πιο καλά πως δεν υπάρχει
ούτε ομορφιά, ούτε δειλινά γαρύφαλλα, ούτε

στίχοι κι ούτε θάλασσα]

αν δεν υπάρχει το ψωμί και το κρασί σ' όλα τα
σπίτια.]

Αυτή την αλήθεια μάς έμαθες.

Τα λόγια σου πάντα τετράγωνα, Ποιητή,
κ' οι ιδέες κάθονται κει μέσα στη σωστή τους
θέση]

όπως κάθεται ο αργαλειός σε μια μεγάλη
ασβεστωμένη, χωριάτικη κάμαρα]

- κ' έτσι σ' αυτό τον αργαλειό νυχτοήμερα να
υφαίνει]

η Λευτεριά ζεστά κι αδρά τα ρούχα του λαού
μας.]

Ποιητή, εσύ μάς ζέστανες.

ΜΕ ΤΟ όμορφο αυτό ποίημα, ο Γιάννης Ρίτσος χαιρέτησε μέσα από την εφημερίδα «Αυγή» της 8ης Δεκεμβρίου 1956 τα πενήντα χρόνια λογοτεχνικής προσφοράς του Κώστα Βάρναλη. Ποίημα που, μέσα από το δοξαστικό του τόνο, εκφράζει όλη τη μεγαλοσύνη της ψυχής και τη συνέπεια της ποιητικής πορείας του δημιουργού του «Φωτός που Καίει», συνοψίζοντας παράλληλα τη μεγάλη του προσφορά στην πνευματική πορεία του τόπου μας. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε ότι θα αρκούσε μια προσεκτική ανάγνωση και ανάλυση του ποιήματος του Ρίτσου για να καταδειχτεί με σαφή τρόπο η σημασία της συλλογής του Βάρναλη «Το Φως που Καίει».

Όταν ο Παλαμάς διάβασε την «Αληθινή Απολογία του Σωκράτη», έγραψε στο Βάρναλη ότι, όταν πρόκειται να μιλήσει για τα έργα του, τον κυριεύει δέος. Τού 'γραφε χαρακτηριστικά: «Ένα είδος φόβου μήπως δεν σου αποκριθώ καθώς θα 'πρεπε ή με λίγα ή με περισσότερα λόγια, στα βιβλία σου...». Αν λοιπόν ένας Παλαμάς ένιωθε δέος, καταλαβαίνει κανείς εύκολα τι πρέπει να νιώθει ο σημερινός ερευνητής που επιχειρεί να προσεγγίσει το ποιητικό έργο του Βάρναλη και μάλιστα μια συλλογή που αποτελεί σταθμό στην πορεία του ίδιου του συγγραφέα, αλλά και γενικότερα στα Νεοελληνικά Γράμματα.

Ο Κώστας Βάρναλης γεννήθηκε στον Πύργο της Βουλγαρίας (τότε Ανατολικής Ρωμυλίας) στα 1884. Ο πατέρας του ήταν τσαγκάρης και λεγόταν Γιαννάκος, η μάνα του λεγόταν Αλίσσαβα (Ελισάβετ). Ο πατέρας του ήταν από τη Βάρνα και η μάνα του από την Αχελώ (Αγχίαλο). Στα 1897, τελείωσε την έβδομη τάξη της «Αστικής Σχολής Πύργου» και συνέχισε τις σπουδές του στα Ζαρίφεια Διδασκαλεία της Φιλιππούπολης. Στα 1903 γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και στα 1908 πήρε το

δίπλωμά του. Πρωτοδιορίστηκε ελληνοδιδάσκαλος στην Αμαλιάδα, στα 1909 και ύστερα υπηρέτησε σχολάρχης στην Αργαλιαστή, στα Μέγαρα και στην Κερατιά. Στα 1918 έγινε καθηγητής του Α' Γυμνασίου Πειραιώς και τον ίδιο χρόνο πέτυχε υποτροφία για παραπέρα σπουδές στο Παρίσι. Στα 1924 δίδαξε νεοελληνική λογοτεχνία στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαίδευσης και στην Παιδαγωγική Ακαδημία. Το 1925 απολύθηκε από τη δικτατορία του Πάγκαλου κι από το 1928 ασχολήθηκε και με τη δημοσιογραφία.

Το «Φως που Καίει» εκδόθηκε το 1922 στην Αλεξάνδρεια από το περιοδικό «Γράμματα του Πάρνα» και με το ψευδώνυμο Δήμος Τανάλιας. Επικεφαλής της όμορφης αυτής λογοτεχνικής συντροφιάς των «Γραμμάτων», ήταν τότε ο Στέφανος Πάργας. Θα πρέπει ιδιαίτερα να εξαρθεί η βοήθεια της Αλεξάνδρειας, όπου οι γνωστότεροι λόγιοι της Αθήνας, έβρισκαν πρόθυμη υποδοχή και φιλοξενία δίπλα στους λόγιους της χώρας του Νείλου.

Πριν εντάξουμε το συγκεκριμένο έργο στη γενικότερη δημιουργία του Βάρναλη, πράγμα που θα μας οδηγήσει σε σκέψεις σχετικά με τη σημασία και τη σπουδαιότητά του, θα ήταν

ίσως χρήσιμο να αναφερθούμε με συντομία στο ίδιο το έργο. Και αυτό γιατί ο όρος «σημασία» που υπάρχει στον τίτλο της μελέτης αυτής, θα πρέπει να εκληφθεί και ως «έννοια» αλλά και ως «σπουδαιότητα».

«Το Φως που Καίει» είναι ένα έργο μικτό, σε πεζό και έμμετρο λόγο που χωρίζεται σε τρία μέρη. Στα «Φιλολογικά Απομνημονεύματα», ο ίδιος ο Βάρναλης λέει ότι έγραψε «Το Φως που Καίει» στην Αίγινα το καλοκαίρι του 1921, αλλά προσθέτει ότι το διάγραμμα του έργου, την κατανομή του σε τρία μέρη, τα πρόσωπα του διαλόγου και των διαφόρων λυρικών κομματιών, τα είχε συλλάβει ακόμα όταν ήταν στο Παρίσι (1919-1920). Εκεί μάλιστα λέει ότι έγραψε και τις πρώτες στροφές από το Τραγούδι των Ωκεανίδων.

Το πρώτο μέρος, είναι ένας διάλογος μεταξύ Προμηθέα, Χριστού και Μώμου, δηλαδή ανάμεσα στο απόλυτο θεωρητικό πνεύμα, το μυστικό και το ρεαλιστικό. Ο ίδιος ο Βάρναλης λέει ότι είχε σκοπό να κάνει όλο του το έργο έμμετρο κι έτσι άρχισε να συνθέτει το διάλογο Προμηθέα - Χριστού - Μώμου σε εντεκασύλλαβους στίχους. Τα σύμβολά του, Προμηθέας και Ιησούς, φαίνεται να αντιπροσωπεύουν το μαρτύριο των ανιδιοτελών πρωτοπόρων του καλού. Ίσως όμως και να εκφράζουν κάποιο προσωπικό δράμα του ποιητή που, στο πρώτο αυτό μέρος, διακατέχεται από μια διάθεση διαλεκτικής συνάντησης του αρχαίου παγανιστικού με το χριστιανικό πνεύμα.

Ανάμεσά τους, ο Μώμος, ο θεός της χλεύης. Ο διάλογός τους είναι μια καταγραφή αντιθέσεων, αλλά και

μια γενικότερη σκέψη γύρω από το αιώνιο πρόβλημα του ανθρώπου πάνω στη γη.

Δυο μικρά αποσπάσματα:

Ιησούς:

Απαγόρεψα κάθε επανάσταση.

Δίδαξα την υποταγή στο Νόμο.

Την Αγάπη του πόνου και τον Πόνο της αγάπης.

Προμηθέας:

Μα τότε πώς θα σε θανάτωνε ο Νόμος;

Εσύ δεν πήγες κόντρα. Τόνε θεοποίησες, καθώς βλέπω].

Ιησούς:

Με θανάτωσε για επαναστάτη και γι' αντίθετο.

Προμηθέας:

Περίεργο!

Και λίγο πιο κάτω:

Προμηθέας:

Ο κόσμος γεννήθηκε από το Χάος.

Κι' εγώ έπλασα τους ανθρώπους με λάσπη.

Και τους έδωσα και ψυχή και λάσπη...

Η λάσπη αυτή μένει πάντα ογρή και βρώμικη μέσα τους].

Ιησούς:

Ο Πατέρας μου έπλασε τους ανθρώπους με λάσπη].

Και τους έδωσε για ψυχή την πνοή του την ίδια!

Άρα ψυχήν αθάνατη.

Προμηθέας:

Ούτε ο ίσκιος της λάσπης δε μένει μετά το θάνατο. Τίποτα].

Όταν υπόσχεσαι μεταθανάτια ζωή στους απλοϊκούς, τους λες ψέματα!

Το δεύτερο μέρος, είναι ένα Λυρικό Ιντερμέδιο, όπου ο αναγνώστης συναντά τα τραγούδια των Ωκεανίδων, των Σεραφείμ, της Μάνας του Χριστού και της Μαγδαληνής. Τα ενδιάμεσα αυτά τραγούδια έχουν περίπου την ίδια σημασία που είχαν ως ποίηση και τα χορευτικά στην αρχαία τραγωδία. Τα ποιήματα «*Η Μάνα του Χριστού*» και «*Η Μαγδαληνή*», αποτελούν δυο από τα ωραιότερα ποιήματα της νεοελληνικής γραμματείας. Η μάνα του Χριστού

κάνει λόγο για τη λαοθάλασσα που βρήκε το άκακο θύμα της κι ονειρεύεται να είχε γεννήσει τον Ιησού σαν τα άλλα της παιδιά και να τον χαίρεται νοικοκύρη. Αναφέρεται στην είσοδο του στα Ιεροσόλυμα, τη σύλληψη και σταύρωσή του και κλείνει με την πονεμένη ανθρώπινη κραυγή «*Μα γιατί να σταθείς να σε πιάσουν!*». Αντιλαμβάνεται όμως τη διάσταση της θυσίας του και αμέσως μετά την έκρηξη λύπης, παραδέχεται ότι δεν ξέρει τον ίδιο της το γιό. Όσο για τη Μαγδαληνή, διηγείται τη συνάντησή της με τον Ιησού, τη μαγεία που εξάσκισε πάνω της και που την οδήγησε να ακολουθήσει τα βήματά του και ισχυρίζεται ότι είναι η μόνη που ένιωσε πόσο ο Χριστός ήταν άνθρωπος και ότι αυτή θα τον αναστήσει. Το δεύτερο αυτό μέρος είναι ιδιαίτερα σημαντικό και από την άποψη ότι η ποίηση του Βάρναλη αρχίζει να αποκτά μια τρυφερότητα που δεν είχε πριν. Ίσως αυτό να οφείλεται στο ότι, ενώ χτες τον ποιητή τον ενέπνεε ο Έρωτας, τώρα τον εμπνέει η Αγάπη, αυτή που εκφράζεται κυρίως από τα λόγια της Μάνας.

Το τρίτο μέρος, μας φέρνει ακόμη πιο κοντά στη μορφή μιας σκηνικής πράξης με το διάλογο-τραγούδι «Αριστέας - Μαϊμούς», το μονόλογο του Οδηγητή και το «Τραγούδι του Λαού» που μετατρέπεται σε μικρό διάλογο «Λαού- Άρχοντα». Ιδιαίτερα σημαντική στο τρίτο και τελευταίο αυτό μέρος, είναι η Αριστέα που χάνει τη μορφή της και γίνεται Σύμβολο και Ιδέα περνώντας από τρεις εξαυλώσεις. Καθοριστι-

κότερη όμως φαίνεται η μορφή του Οδηγητή, του ώριμου τέκνου της οργής, που πορεύεται δίχως μεταφυσικές αναφορές και συμπάσχει με την ανθρωπότητα, αναγγέλοντας έτσι το λαό που τονίζει το τέλος της δουλείας του, το σπάσιμο των σχοινιών που τον έδεσαν, ενώ δεν παραλείπει να χλευάσει τον Άρχοντα, το αφεντικό:

*Ανάστροφα, λασκάροντας, έφερε βόλτα η Τύχη
και στο ζυγό περάσαμε το εβωδερό σου σνίχι.
Απάνου στη δικιά σου γης, που αληθινά την
αγαπάς,]
γύρε και μάθε να χτυπάς, να κόβεσαι, να
ιδροκοπάς.]*

*Να σούρνεσαι στα τέσσερα, να βγάνεις το ψωμί
σου]
και της δουλειάς την ατιμία να μολογάς τιμή
σου.]
Για να μην ψάχνεις άδικα να μας δαγκώσεις
ξαφνικά,]
γραμμή τα ξεριζώσαμε τα δόντια σου τα
παστρικά...]*

Και μετά αυτή τη σύντομη αναφορά-περιήγηση του έργου, περνάμε στη σημασία του ως σπουδαιότητα. «Το Φως που Καίει» πρέπει να ερευνηθεί ως έργο που σηματοδοτεί και οριοθετεί την ίδια τη δημιουργική πορεία του Βάρναλη. Πρέπει επίσης να εκτιμηθεί ως ποιητική στιγμή μεγάλης γλωσσικής προσφοράς και πρωτοπορία στα ελληνικά γράμματα, ενώ παράλληλα επιβάλλεται να επισημανθεί το γεγονός ότι χαράσσει δυναμικά ένα δύσβατο μονοπάτι συγκεκριμένου ιδεολογικού χώρου, που αναζητά την ταυτότητά του, καταγράφοντας το κοινωνικοϊστορικό γίγνεσθαι.

Συνηθίζουν να διαιρούν την ποι-

ητική σταδιοδρομία του Βάρναλη σε δυο περιόδους: Την πρώτη, που η αρχή της συμβατικά τοποθετείται στα 1905 και το τέλος της στα 1920 και η δεύτερη που η αρχή της τοποθετείται στα 1922. Η διαίρεση αυτή είναι και σωστή και λαθεμένη. Είναι σωστή γιατί μας επιτρέπει όχι μόνο να δούμε με μεγαλύτερη διαύγεια το φιλοσοφικό υπόβαθρο της κάθε περιόδου και τα ιδεολογικά γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν την κάθε μια, αλλά και να βγάλουμε ορισμένα συμπεράσματα, σχετικά με τη γενικότερη πνευματική και την ηθική προσωπικότητα του Βάρναλη. Ταυτόχρονα όμως η διαίρεση αυτή είναι και λαθεμένη γιατί διχοτομεί με ένα κάπως μηχανικό και στεγανό τρόπο μιάν ενιαία και αδιαχώριστη στην ουσία της σταδιοδρομία και δεν επιτρέπει να δούμε το πώς και γιατί η δεύτερη περίοδος ακολούθησε την πρώτη. Δεν μας επιτρέπει δηλαδή να κατανοήσουμε εκείνη την εξελικτική πορεία του ποιητή που τον οδήγησε στο διαλεκτικό άλμα και τον έκανε από μη επαναστάτη, επαναστάτη ποιητή. Είναι ακόμα λαθεμένη γιατί με το στεγανό διαχωρισμό της, δεν μας εμποτρέπει να εξηγήσουμε σωστά την παρουσία, μέσα στο έργο της δεύτερης περιόδου, ορισμένων στοιχείων, όπως η διονυσιακή διάθεση και ο σχετικά μεγάλος χώρος που πιάνει ο αρχαιοελληνικός κι ο χριστιανικός κόσμος, ή έστω κάποια σύμβολα από αυτούς, πράγματα που αποτελούν βασικά γνωρίσματα της πρώτης περιόδου.

Μένοντας πάντως πιστοί στη διαίρεση σε δυο περιόδους, μπορού-

με εύκολα να διαπιστώσουμε ότι «Το Φως που Καίει» σηματοδοτεί και οριοθετεί τη λογοτεχνική πορεία του Βάρναλη, μια και αποτελεί την αρχή της δεύτερης και σημαντικότερης ασφαλώς εποχής. Είναι ιδιαίτερα σημαντική στιγμή για τον ίδιο το δημιουργό.

Τους πρώτους στίχους του, ο Βάρναλης τους έγραψε έφηβος στην καθαρεύουσα. Όταν ήρθε στην Αθήνα, παρουσιάστηκε με ποιήματα στο *Νουμά* του Ταγκόπουλου. Τα ίδια αυτά ποιήματα, συμπληρωμένα, τα περιέλαβε στην πρώτη του συλλογή «*Κηρήθρες*» (1905). Ύστερα από τη χρονολογία αυτή, δημοσίευε τα ποιήματά του στα λογοτεχνικά περιοδικά του καιρού, όπως στην «*Ηγησώ*» (1907) - περιοδικό μόνο για ποίηση που το βγάζανε οι ποιητές της γενιάς του Βάρναλη - στα «*Γράμματα*» και στη «*Νέα Ζωή*» (της Αλεξάνδρειας), στο «*Βωμό*», στο «*Πυρσό*», στο «*Λόγο*», και σε άλλα. Το 1919, δημοσιεύει στο περιοδικό «*Ο Μαύρος Γάτος*» το μεγάλο ποίημα «*Ο Προσκυνητής*», που σκεπάζει το σύντομο διάστημα ανάμεσα στην πρώτη και στη δεύτερη περίοδο. Μια δεύτερη περίοδο που με λαμπρό τρόπο εγκαινιάζει «Το Φως που Καίει», η μεγάλη ποιητική συλλογή του Βάρναλη. Δεν θα πρέπει βέβαια να νομιστεί ότι η μεταπήδηση από την πρώτη στη δεύτερη περίοδο έγινε ξαφνικά. Δεν υπήρξε κάποια μυστηριώδης επιφοίτηση που μετέβαλλε τον ερωτικό και ελληνολάτρη Βάρναλη στον επαναστάτη του «Φωτός που Καίει». Η μεταστροφή του, ή καλύτερα η πορεία προς τον Οδηγητή Λαό, θα πρέπει να

επιτελέστηκε σταδιακά και θα ήταν ενδιαφέρουσα μια μελέτη σχετικά με την πιθανή κοινωνικοπολιτική διάσταση των πριν από «Το Φως που Καίει» ποιημάτων. Ο «Προσκυνητής» για παράδειγμα, παρά τον άκρατο ιδεαλισμό και την Ελληνολατρεία του, δείχνει ένα μέτρο της μεταβολής που γίνεται στην ψυχή του Βάρναλη. Όταν λέει στο «Προσκυνητή»:

*Την Πολιτεία, το Κράτος, το Έθνος
πρώτοι αφήνετε και γίνεστε Ανθρώποτη,*

προετοιμάζει την επαναστατική πνοή του Οδηγητή Λαού του «Φωτός που Καίει».

Αν και οι στίχοι αυτοί που απευθύνονται στους Έλληνες σαν σ' ένα έθνος πρωτοποριακό, έχουν άλλο νόημα μέσα στο ποίημα, ωστόσο δεν μπορεί κανείς ν' αρνηθεί πως κατά κάποιο τρόπο προφητεύουν - έστω και χωρίς να το ήθελε συνειδητά εκείνη την ώρα ο ποιητής - την κατοπινή του πορεία. Με τον «Προσκυνητή», ο Βάρναλης ουσιαστικά αποχαιρετάει τον παλιό ιδεολογικό προσανατολισμό του, δίνοντάς του ταυτόχρονα μιαν ασύγκριτη ποιητική έκφραση. Θάλεγε κανείς πως ο ποιητής συναισθανόμενος τη μεταβολή που γίνεται βαθμιαία μέσα του, στέκεται να ξανακοιτάξει την ιδανική Ελλάδα που οραματιζόταν και που χάρη στη νικηφόρα εξόρμηση της αστικής τάξης, η οποία εκείνη την εποχή ακολουθιόταν από το λαό, παρουσιάζεται πιο χειροπιαστή. Συμπαίρνεται από το όραμά του και φτάνει ως την άκρη του ιδεαλιστικού εθνικισμού. Έτσι, «Το Φως που Καίει» μπορεί να χαρακτηριστεί σταθμός

στη δημιουργία του Βάρναλη ως προς την έννοια ότι αποτελεί την ώριμη ποιητική έκφραση της μεταστροφής, μιας νέας περιόδου λογοτεχνικής προσφοράς.

Προσφορά. Μιά λέξη που μας οδηγεί στον αμέσως επόμενο συλλογισμό γύρω από τη σημασία του έργου που εξετάζουμε. Προσφορά στην ελληνική γλώσσα, στη δύσκολη ανάβαση της νεοελληνικής λογοτεχνίας, στην πνευματική γενικότερα ζωή της χώρας μας. Προσφορά όμως και σε μια συγκεκριμένη ιδεολογία που, όποια κι αν είναι η θέση του αναγνώστη απέναντί της, δεν μπορεί παρά να θαυμάσει και ν' αποδεχτεί τη δυναμικότητα και τη συνέπεια του μαχόμενου δημιουργού.

«Το Φως που Καίει» αποτελεί πραγματικά χαρακτηριστική μαρτυρία για την κίνηση των κοινωνικών ιδεών του καιρού του. Έχει μεγάλη σημασία η δημοσίευση ενός τέτοιου έργου την εποχή της κρίσης καμπής του πρώιμου μεσοπολέμου, την επομένη ενός παγκοσμίου πολέμου και μιας συνεχιζόμενης εθνικής εμπλοκής, της μικρασιατικής. Και όλα αυτά βέβαια, την εποχή που μια Επανάσταση σηματοδοτούσε επανεκτίμηση θέσεων και πολιτικής, ενώ η πτώση της Μεγάλης Ιδέας στη χώρα μας οδηγούσε σε προβληματισμό. «Το Φως που Καίει» είναι έργο ταυτόχρονα κοσμογονικό και καταλυτικό. Στη σύνθεσή του, ο Βάρναλης κάνει ηγεμονική χρήση τόσο του έμμετρου όσο και του πεζού (ποιητικού όμως πάντα) λόγου, της σάτιρας και της ελεγείας, σε σοφές αναλογίες. Αυτό και η συμπύκνωση

της πορείας της ανθρωπότητας σε τρεις κατηγορίες συμβόλων - τους Πρωτοπόρους (Προμηθέας - Ιησούς - Οδηγητής), την Αντίδραση (Αριστέα στις τρεις εξαϋλώσεις της, Μαϊμού και Άρχοντας) και τους φορείς κοινωνικών τάσεων και συναισθημάτων (Μώμος, Ωκεανίδες, Σεραφείμ, Μάνα του Χριστού, Μαγδαληνή, Λαός) - του επιτρέπουν να βαθύνει την ανάλυσή του και να εκταθεί απεριόριστα στο χρόνο μένοντας μέσα σ' ελάχιστο χώρο. Έτσι, μαζί με την απεικόνιση, καταφέρνει να σχολιάσει ολόκληρη την πορεία της ανθρωπότητας, να καταλύσει ό,τι κίβδηλο υπήρχε στους παλιούς πρωτοπόρους, να θρηνήσει το χαμό τους και να τους αντιπαρατάξει το σύγχρονο ολοκληρωμένο τύπο, τον Οδηγητή. Φυσικά είναι περιττό να πούμε, πως όλα σχεδόν τα σύμβολα του έργου, είναι αντιλήψεις ή συναισθήματα του ίδιου του ποιητή.

Είναι φανερό ότι μετά «Το Φως που Καίει», ο Βάρναλης δε νοεί πως κάποιο έργο του θα μπορούσε να είναι αποκομμένο από την εποχή του και το μαχόμενο άνθρωπο. Αναφέρω χαρακτηριστικά δυο μόνο παραδείγματα: Το «Σκλάβοι πολιορκημένοι» (1927) γραμμένο μετά το παγκόσμιο μακελειό, όταν ο θάνατος και η καταστροφή έχουν ξυπνήσει τις συνειδήσεις, Οι «Σκλάβοι πολιορκημένοι», είναι στην ουσία τους έργο αντιπολεμικό και αντιδεαλιστικό. Επίσης πρέπει να γίνει αναφορά στους «Διχτάτορες» (1956), που είναι πορταίτα των «Μεγάλων Ανδρών» της κοσμοκρατόρισσας Ρώμης πάνω στο μαύρο φόντο της έσχατης εξαχρείω-

σης των αρχόντων και της έσχατης εξαθλίωσης των αρχομένων. Είναι έργο γραμμένο όχι τόσο για το ιστορικό του ενδιαφέρον, όσο, κυρίως, για το διδαχτικό. Οι «Διδάχτορες» γράφτηκαν τον καιρό που ο ιταλικός φασισμός έχει επιτεθεί εναντίον της Ελλάδας. Σκοπός του έργου ήταν να τονώσει το ηθικό του μαχόμενου Έθνους και να ξαναανάψει το μίσος εναντίον της βίας των επιδρομέων.

«Το Φως που Καίει» είναι όμως και ένα ποιητικό έργο στο οποίο ο Βάρναλης δοκιμάζει νέες μορφές και μάλιστα τη θεατρική με την εναλλαγή στίχων και πρόζας. Και εδώ θα χρειαζόταν ασφαλώς μια ξεχωριστή μελέτη που θα καταδείκνυε τη μεγάλη προσφορά του ποιητή. Τι χρωστά ο ελεύθερος στίχος στην ποίηση του αιώνα μας στο «Φως που Καίει» του Βάρναλη; Από πού προέρχεται η θεατρική μορφή και τι εξέλιξη θα έχει στο μεσοπόλεμο διάστημα, αλλά και αργότερα; Μήπως τελικά ο Βάρναλης είναι ένας ανανεωτής και πρωτοπόρος; Μήπως συμμετέχει στη λογοτεχνική δυναμική εξέλιξη της πατρίδας του αποδεσμεύοντας τον ποιητικό λόγο από τα δεσμά της ρουτίνας και της σεμνοτυφίας; Η συγκεκριμένη ποιητική συλλογή είναι μια μάχη για την αδέσμευτη σκέψη, αλλά και για την ελεύθερη έκφραση. Και φυσικά αγώνας για τη Δημοτική γλώσσα. Από το 1888 που ο Γιάννης Ψυχάρης τύπωσε το «Ταξίδι» του, γλωσσικό μανιφέστο που έγινε η αρχή της σταυροφορίας του Δημοτικισμού, οι λογοτέχνες οδηγούνται σταδιακά στη χρήση της Δημοτικής. Ο Βάρναλης είναι με «Το Φως που

Καίει» ένας από αυτούς που συμβάλλουν στη νίκη και καθιέρωση της Δημοτικής. Το ενδιαφέρον του για το γλωσσικό ζήτημα που ήταν εθνικό θέμα, είχε αρχίσει από τότε που είχε έρθει στην Αθήνα για να σπουδάσει Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο. Ήταν μια εποχή που οι γλωσσικοί αγώνες ήταν σε έξαψη. Θα χρειαζόταν ίσως μια ξεχωριστή μελέτη για να καταγραφεί, μέσα από την αποτίμηση της γλωσσικής έκφρασης του «Φωτός που Καίει», η γλωσσική προσφορά του ποιητή. Και μια απλή όμως επιφανειακή ανάγνωση του έργου, αρκεί να διαπιστώσουμε το γλωσσοπλάστη Βάρναλη. Αναφέρω χαρακτηριστικά από το «Φως που Καίει»:

- Τα σκοτεινά νερά, άνηχα κι ανάφριστα.
- Οι χαμοθεοί και οι πανωθεοί.
- Οι Φαρισαίοι και μεγολοπαπάδες.
- Έτσι λένε τα ιστορικά της θεοσύνης.
- Κάποια παλιά αρχοντογενιά που ξεσοϊστηκε.
- Στην τεσσεροβασίλεφτη Γιουδαία.
- Με φτάνει από μακρυνά / ένα κλάμα σφαλερό.
- Τίποτα δεν είχες πάνω σου άζο.
- Δε βάστασα / να κοιτάζω.
- Μα θείσα αντάμα μ' ένα ζό.
- Τόνα βασίλειο της Δουλειάς.
- Το βασίλειο της Πανανθρώπινης Φιλιάς.
- Ανάστροφα, λασκάροντας έφερε βόλτα η Τύχη και στο ζυγό περάσαμε το εβωδερό σου σνίχι].
- Ανάλαμπος και κρύος του ήλιου ο δίσκος.

Επειδή όμως γίνεται λόγος για προσφορά της συγκεκριμένης ποιητικής συλλογής, θα πρέπει, εκτός από τη γλωσσοπλαστική της σημασία, να επισημανθεί η ύπαρξη του προσώπου της Μαγδαληνής, που δίνει τη δυνατότητα στο σημερινό αναγνώστη - ερευνητή να διαπιστώσει το σωστό πάντρεμα της ύλης με το πνεύμα, του ερωτικού με το θεϊκό στοιχείο, αλλά και το ανθρώπινο

μαζί. Οι πρώτες δυο stroφές του ποιήματος, είναι διαποτισμένες με έναν ερωτισμό πρωτοποριακό, αλλά όχι, προκλητικό για την εποχή του:

Λέει η Μαγδαληνή:

Στα μάγουλά μου
που κανείς δεν τα είδεν ήλιος,
οι μοσκιές γλίστρααν με λάγγεμα πολύ
και τα δαγκώναν σαν οχιές.
Και συνεχίζει:

Στην τεσσεροβασίλεφτη Γιουδαία εγώ μουν η Πηγή:]

του κόρφου μου τ' αμάραντα και μοσκοβόλα
κίτρα.]

Ωσάν η φλόγα του κορμιού μου άλλη δε γνώ-
ρισεν η Γη.]

σαν της αγκάλης μου μεστή καμιά δεν ύπαρχε
σιγή.]

Ο έρωτάς μου νικάγε τη Ρώμη τη νικήτρα...

Αυτός ο ερωτισμός, ο αισθησιασμός, είναι χαρακτηριστικό λίγων ακόμη συγγραφέων στην Ελλάδα των αρχών του αιώνα μας. Στο νου του ερευνητή, έρχονται μορφές γυναικών από τα ελάχιστα γνωστά πρωτόλεια του Νίκου Καζαντζάκη «Εημερώνει» και «Φασγά». Και τίθεται το ερώτημα: Από πού προέρχεται αυτός ο ποιητικός ερωτισμός του Βάρναλη; Είναι γνήσιο ελληνικό διονυσιακό στοιχείο; Μήπως ο γαλλικός νατουραλισμός είχε μπολιάσει τις ψυχές κάποιων λογοτεχνών; Μήπως οι θεατρικές παραστάσεις σε αθηναϊκά θέατρα έργων του Μέτερλιχ στην αρχή του αιώνα μας με όλες εκείνες τις αισθησιακές γυναικείες υπάρξεις έχουν παίξει κάποιο ρόλο; Ερωτήματα, θέματα, ζητήματα εργασίας που ζητούν έρευνα και απάντηση.

Από το 1918-1922, ο Βάρναλης βρίσκεται με υποτροφία στο Παρίσι, στη Σορβόνη. Εκεί γνωρίζεται με το μαρξισμό και θα αποκτήσει ένα στα-

θερό ως το τέρμα της ζωής του ιδεολογικό προσανατολισμό. «Ο θάνατος κι η καταστροφή, εξηγεί ο ίδιος ο ποιητής, είχαν ξυπνήσει τις συνειδήσεις των λαών». «Το Φως που Καίει», είναι ίσως ένα από τα ελάχιστα λογοτεχνικά έργα που, αν και λιγосέλιδα, στάθηκαν ικανά να καθιερώσουν ένα ποιητή, να τον κάνουν σύμβολο μιας κοσμοθεωρίας, αυτής του αριστερού κόσμου. Ο Βάρναλης γίνεται με «Το Φως που Καίει» ένας από τους πρωτοπόρους του ιστορικού υλισμού στον τόπο μας. Πολύ πριν ο αριστερός χώρος αποκτήσει με το Βρεττάκο και το Ρίτσο δυογνήσιους εκφραστές του, είχε ευαγγελιστεί τη νίκη της αστικής κοινωνίας μέσα από μια απομυθοποίηση των συμβόλων και την αναγωγή τους στην ανθρώπινη διάστασή τους, αλλά και μέσα από την αποκάλυψη του ανθρώπινου και ρεαλιστικού στοιχείου. Στο «Φως που Καίει», ο Βάρναλης δε χρησιμοποιεί μόνο λέξεις όπως «Λαός», «Σκλαβιά», «Λευτεριά», αλλά συγκρατεί και παραθέτει κάποια συνθήματα και εκφράσεις από την πρώτη φάση του εργατικού κινήματος, όπως «οι μάβροι κολασμένοι», «ουράνιοι χωροφύλακες», «τα φυλακόσκυλα», «οι μπράβοι», «η πλεμπάγια». Θάλεγε κανείς ότι ο Βάρναλης είναι κάπου εκεί, δίπλα στους συντρόφους του κοινωνικού περιθωρίου και μιλά τη γλώσσα τους.

Επίλογος: Οι νέες αντιλήψεις στη λογοτεχνία, στηρίζονται στην αρχή ότι κάθε λογοτεχνικό έργο, αποτελεί ένα είδος ανακοίνωσης ή μια προσπάθεια επικοινωνίας ανάμε-

σα στο λογοτέχνη - δημιουργό και το αναγνωστικό του κοινό. Έτσι, η λογοτεχνία φαίνεται να ανήκει στα επικοινωνιακά συστήματα και συνεπώς ακολουθεί τους νόμους που τα διέπουν. Αλλά ενώ βασικά εντάσσεται μέσα στα γλωσσικά συστήματα επικοινωνίας, θεωρείται σαν μια «γλώσσα μέσα στη γλώσσα» ή σαν μια «μεταγλώσσα». Και αυτό γιατί ο λογοτέχνης (ποιητής ή πεζογράφος), έχει την τάση ή την ευχέρεια να ξεφεύγει απ' τον αποδεκτό από τη γλωσσική κοινότητα κώδικα και να δημιουργεί το έργο του με βάση δυο διαδικασίες: την επιλογή (selection) και την απόκλιση (deviation). Η επιλογή προϋποθέτει απόλυτη ή σχετικά πληρέστερη κατοχή του γλωσσικού θησαυρού που η γλωσσική κοινότητα χρησιμοποιεί ή χρησιμοποιούσε, ενώ η απόκλιση απόκειται στη δημιουργική ικανότητα κι επινοητικότητα του συγγραφέα να πλάθει νέα στοιχεία.

Το πάντρεμα της επιλογής με την απόκλιση, λίγοι Νεοέλληνες συγγραφείς το κατάφεραν. Ακόμα όμως λιγότεροι ήταν εκείνοι που συνδύασαν αυτό το πάντρεμα με έντιμη πορεία και τέχνη που δεν ξεχωρίζει από τη ζωή. Λίγοι αντιστάθηκαν στο στένεμα των οριζόντων της Ποίησης. Σε ολίγων τα έργα βρήκαν θέση και απaráμιλλη έκφραση όλα τα ανθρώπινα αισθήματα, οι πόθοι κι οι ελπίδες του κόσμου. Γι' αυτό και ονομάστηκαν θεμελιωτές και πρωτοπόροι. Ένας από αυτούς ήταν και ο Κώστας Βάρναλης.

Δημήτρης Κόκορης

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ 12ΟΥ ΑΙΩΝΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

ΚΑΘΩΣ ο 11ος αιώνας πλησίαζε προς το τέλος του η βυζαντινή πνευματική ζωή παρουσίαζε μεγάλη άνθηση, που επρόκειτο να φτάσει στην κορύφωση της ακμής της στα χρόνια του 12ου αιώνα. Πριν από τον αιώνα αυτόν και στον ειδικότερο χώρο της φιλολογίας ο ρόλος του Κωνσταντίνου Ζ' του Πορφυρογεννήτου και του πνευματικού κύκλου, που ο ίδιος καθοδηγούσε, ήταν πολύ σημαντικός. Η εγκυκλοπαιδιστική τάση συνέτεινε στο να συγκεντρωθούν οι διάσπαρτες φιλολογικές πηγές, προετοιμάζοντας παράλληλα την κριτική και εκλεκτική αποκατάσταση και παρουσίασή τους. Το 12ο αιώνα τα κλασικά γράμματα καλλιεργούνται πολύ και καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του πνευματικού χώρου.

Αναπτύσσεται επίσης η θεολογία, που είχε τότε στις τάξεις της μια αξιόλογη πλειάδα εκκλησιαστικών συγγραφέων, όπως τον Ευθύμιο Ζιγαβηνό, τον αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης Νικήτα, το Νικόλαο Κερκύρα κ.ά. Οι εργάτες του πνεύματος εκείνη την εποχή ήταν κατά πλειοψηφία κληρικοί, δίχως πάντα να διατρέβονται με εκκλησιαστικά θέματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, που υπήρξε φιλόλογος, βαθύς γνώστης της κλασικής αρχαιότητας και βέβαια του Ομήρου. Ο Μιχαήλ Χωνιάτης μπορεί να καταχθεί στην ίδια κατηγορία, γιατί η λογιосύνη του επεσκίαζε το θεολογικό οπλισμό του. Ο 12ος αιώνας ήταν επίσης πεδίο μεγάλης ανάπτυξης για την ιστοριογραφία, τη χρονογραφία και τη δημώδη λογοτεχνία, όπου αντίστοιχα δεσπάζουν οι μορφές της Άννας Κομνηνής, των Ι.

Ζωναρά, Μ. Γλυκά, Κ. Μανασσή και βέβαια του Θεοδώρου Προδρόμου. Των πολυϊστόρων δεσπάζει ο Μιχαήλ Ψελλός (11ος αιώνας), ο οποίος εγκαινίασε την παράδοση αυτής της ομάδας των πνευματικών ανθρώπων.

Αξιοσημείωτο είναι ότι το κάθε λογοτεχνικό είδος που αναπτύσσεται έχει τις ρίζες του στην ελληνική αρχαιότητα. Οι βυζαντινοί δημιουργοί ακολούθησαν με πιστότητα τα βήματα των κλασικών συγγραφέων, που είχαν αποτελέσει και πρότυπα για το κάθε είδος. Είχε, με άλλα λόγια, διαμορφωθεί ένα κλίμα εξεζητημένης καλλιέργειας και έντονου αττικισμού παρόμοιο με εκείνο της περιόδου της δεύτερης σοφιστικής¹. Η λογοτεχνι-

1. Βλ. και LESKY ALBIN, Η ακμή της δεύτερης σοφιστικής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας* (μετάφραση Αγαπητού Τσοπανάκη), Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 1133-1153.

κή γλώσσα είναι η αρχαία αττική, απόρροια έντονης άσκησης και ευρείας αρχαιομάθειας των λογίων. Σε τόσο μεγάλο βαθμό επηρεάστηκε η βυζαντινή φιλολογία από την κλασική γραμματεία, ώστε σαφώς διαχωρίζεται η «θύραθεν» λογοτεχνία, που βασίστηκε στον αττικισμό, από τη δημώδη λογοτεχνία, που άντλησε το υλικό της από την καθομιλουμένη γλώσσα της εποχής.

Όπως έχει διαπιστωθεί², τα γενικά χαρακτηριστικά της λογοτεχνίας του 12ου αιώνα είναι: α) η ακμή του ρητορισμού, β) η τάση αλληγορικής ερμηνείας των μύθων, γ) η ευρεία μίμηση συγγραφέων της δεύτερης σοφιστικής, δ) η ένταση της πολυμαθείας, ε) η αναβίωση της μυθιστορίας, λογοτεχνικού προϊόντος της δεύτερης σοφιστικής.

Αναμφισβήτητα, η επιρροή της κλασικής παιδείας στην πνευματική ζωή του Βυζαντίου ήταν πολύ μεγάλη, όμως το βαθύτατα χριστιανικό Βυζάντιο δεν έκανε την παραμικρή παραχώρηση στον κλασικό κόσμο, εάν ταυτόχρονα θιγόταν το χριστιανικό του περίβλημα. Μπορεί τα μέτρα των βυζαντινών επιγραμμάτων, για παράδειγμα, να μη διαφέρουν από τα μέτρα των αρχαίων, τα θέματα όμως είναι κατά κανόνα χριστιανικά και είναι βέβαιο ότι δε θα βρούμε πολλούς Μαυρόποδες, να δέονται για τη σωτηρία του Πλάτωνα και του Πλουτάρχου. Η βυζαντινή αυστηρότητα εξάλλου είναι φανερή ακόμη

και σε τομείς, όπου οι βυζαντινοί μιμούνται τους αρχαίους. Αν λ.χ. παραβάλλουμε την προσωδιακή μετρική αυστηρότητα του Νόννου του Πανοπολίτη με τη μετρική του Ομήρου, θα αναγκαστούμε να χαρακτηρίσουμε ως νεωτεριστή τον Όμηρο και όχι το Νόννο, μιας και ο πρώτος επιτρέπει ορισμένες μετρικές ελευθερίες για χάρη της ποικιλίας, ενώ ο δεύτερος είναι αυστηρότατος. Οι φωτισμένοι βυζαντινοί δεν απέκρουαν τη γνώση της κλασικής παιδείας. Ο Γρηγόριος Θεολόγος τονίζει τη διδακτική σπουδαιότητα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, αλλά δε στέκεται ενάντιος, όταν η χριστιανική μάθηση υπηρετείται «υπό της μαθήσεως των παρ' Ἑλλησι λόγων»³.

«Εννοείται όμως», καθώς σημειώνει ο Φαίδων Κουκουλές, «...ότι υπάρχουσι και χωρία των τριών Καππαδόκων, εν οίς οὔτοι ψέγουσι των εθνικών την άσοφον σοφίαν»⁴. Ο βυζαντινός άνθρωπος είναι προπάντων χριστιανός. Ο St. Runsiman έχει σχετικά γράψει: «Είναι αδύνατο να κατανοήσει κανείς τους Βυζαντινούς, εάν δε λάβει υπόψει την ευσέβειά τους. Ο Βυζαντινός πίστευε ακράδαντα ότι αυτός ο κόσμος είναι απλώς προοίμιο ενός καλύτερου κόσμου, στον οποίο μπορούσε να έχει μερίδα και κλήρο, εάν κρατούσε την Πίστη άφθορη»⁵.

Απόγειο της εκκλησιαστικής ρη-

3. PATROLOGIA GRECA 37, 1589, 1953.

4. Βλ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ, *Βυζαντινός βίος και πολιτισμός*, Αθήνα 1947, τ. Α1, 40-62.

5. Βλ. ST. RUNSIMAN. *Η τελευταία βυζαντινή αναγέννηση* (μετάφραση Λ.Καμπερίδης), Αθήνα 1980, 23.

2. Βλ. ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΑΓΝΗ, *Η αναγέννησις των γραμμάτων κατά τον ΙΒ' αιώνα εις το Βυζάντιον και ο Όμηρος*, Αθήνα 1971-1972.

τορικής ήταν οι λόγοι των Τριών Ιεραρχών⁶ και ιδιαιτέρως του Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Η παρακμή που ακολούθησε ήταν φυσιολογική και αναμενόμενη. Το βάρος της αττικιστικής μίμησης και του κλασικισμού λύγισε τους ώμους της μεταγενέστερης των Τριών Ιεραρχών βυζαντινής ρητορικής και φόρτωσε με περιττά στολίδια τη μέχρι τότε λιτή μορφή της. Στους λόγους του Μιχαήλ Χωνιάτη διαπιστώνει κανείς την ύπαρξη φόρτου από κλασικά στοιχεία. Οι λόγοι του αντικατοπτρίζουν φανερά τον εσωτερικό διχασμό του, που ορίζεται ως διαπάλη του αρχαιοελληνικού με το χριστιανικό στοιχείο στον ψυχισμό του ιεράρχη.

Ταυτόχρονα με τη ρητορική ήταν επόμενο να αναπτυχθεί και η επιστολογραφία, συγγενικό φιλολογικό είδος, που οι βυζαντινοί το ανύψωσαν στο πεδίο του φιλολογικού αγωνίσματος. Χρησιμοποιώντας στις επιστολές πολλούς ρητορικούς τύπους και γνωρίσματα, έδωσαν έξοχα δείγματα του είδους.

Βάσιμα μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι βυζαντινοί έγραφαν τις επιστολές τους «*sub specie aeternitatis*», αφού άλλωστε φρόντιζαν ιδιαίτερα για τη διαφύλαξη και την πιθανή δημοσίευση των επιστολών. Πάντως, ο περίτεχνος τρόπος έκφρασης των βυζαντινών μαρτυρεί το βαθύ επηρεασμό τους από το παρελθόν του ελληνισμού. Ο Paul Lemerle διαπιστώ-

νει εδώ «...ένα σύστημα αναφοράς στο παρελθόν, φορτισμένο με σημασία, που δεν πρέπει να το περιορίσουμε, θεωρώντας το αυθαίρετο αρχαϊσμό ή μάταιο στολίδι των γραμματισμένων»⁷.

Κλείνοντας αυτό το σημείωμα, που αφορά στην πνευματική ζωή του Βυζαντίου κατά τη διάρκεια του 12ου αιώνα, θα έπρεπε να αναφερθούμε στο σπουδαιότατο πνευματικό ρόλο της Κωνσταντινούπολης, που αποτέλεσε το αναμφισβήτητο κέντρο της όλης πνευματικής κίνησης. Όλοι οι αξιόλογοι πνευματικοί άνθρωποι της εποχής οπλίζονται θεωρητικά στην Κωνσταντινούπολη και σε αυτήν κυρίως ζουν και δημιουργούν. Ο πνευματικός υδροκεφαλισμός χαρακτηρίζει απόλυτα το 12ο αιώνα και η πρωτεύουσα του κράτους είναι η κύρια πηγή εκπόρευσης των λογίων και των έργων, που δημιούργησαν το βυζαντινό ουμανισμό του 12 αιώνα, που όμως, όπως απέδειξε ο Paul Lemerle⁸, δεν ήταν ο πρώτος. Η πνευματική παρακμή μάλιστα της πρωτεύουσας, στο διάστημα που ορίζεται από τα μέσα του 7ου ως τα μέσα του 9ου αιώνα, οδήγησε τον Karl Krumbacher⁹ να χαρακτηρίσει αυτά τα χρόνια ως «περίοδο της μεγάλης σιγής», τη στιγμή που περιφερειακά σημεία της αυτοκρατορίας πορεύονταν προς μια πνευματική άνθηση.

7. LEMERLE PAUL, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός* (μετάφραση Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου), Αθήνα 1981, 285.

8. LEMERLE, ό.π.

9. KRUMBACHER KARL, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας* (μετάφραση Σωτηριάδου), Αθήνα 1974 (φωτοτυπική ανατύπωση).

6. Βλ. ειδικές μελέτες: GEORGE L. CUSTAS, *Studies in Byzantine Rhetoric*, Θεσσαλονίκη 1973, επίσης Κ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Ρητορική Τέχνη*, Αθήνα χ.χ., κ.ά.

Χρίστος Νικόπουλος

Η ΜΑΝΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ

27 ΙΟΥΝΙΟΥ 1906, 2 μ.μ.

Σαν τόφεραν οι Χριστιανοί να το κρεμάσουν
το δεκαεπτά χρονώ αθώο παιδί,
η μάνα του που στην κρεμάλα εκεί κοντά
σέρνονταν και χτυπιούνταν μες στα χώματα
κάτω απ' τον μεσημεριανό, τον άγριον ήλιο
πότε ούρλιαζε, και κραύγαζε σα λύκος, σα θηρίο
και πότε εξαντλημένη η μάρτυσσα μοιρολογούσε
«Δεκαεπτά χρόνια μοναχά με τάξησες παιδί
μου».]
Κι όταν το ανέβασαν την σκάλα της κρεμάλας

κ' επέρασάν το το σκοινί και τόπνιζαν
το δεκαεπτά χρονώ αθώο παιδί,
κ' ελεεινά κρεμνιούνταν στο κενόν
με τους σπασμούς της μαύρης του αγωνίας
το εφηβικόν ωραίο καμωμένο σώμα,
η μάνα η μάρτυσσα κυλιούντανε στα χώματα
και δεν μοιρολογούσε πια για χρόνια τώρα.
«Δεκαεπτά μέρες μοναχά», μοιρολογούσε,
«δεκαεπτά μέρες μοναχά σε χάρηκα παιδί μου».

Από την τραγωδία του Ντενσουαΐ (στην Αίγυπτο): «... στις 27 Ιουνίου 1906
βγαίνει η απόφαση από έκτακτο αγγλικό... "δικαστήριο" της κατοχής στην
Αίγυπτο: τέσσερις Αιγύπτιοι καταδικάζονται σε απαγχονισμό, δυο σε ισόβια κα-
ταναγκαστικά». Ο «κρεμασμένος» - του Καβάφη - εδώ είναι ο δεύτερος, Ιού-
σεφ Χουσεΐν (σημειώνει ο Αλεξανδρινός κι αυτός, Στρατής Τσίρκας). Όλα
αυτά είναι αντλημένα από ειδήσεις της εποχής, κυρίως από εφημερίδες της
Αλεξανδρείας («Φάρος»).

Βρισκόμαστε στην Αίγυπτο στα
1906. Το εθνικό κίνημα του Μουστα-
φά Κεμάλ βρίσκεται σε έξαρση. Οι

Άγγλοι θέλουν με κάθε μέσο να τρο-
μοκρατήσουν τους ντόπιους. Και μια
μέρα, κοντά στο χωριό Τάλα - πέντε

Η έννοια «ουμανισμός» έχει
βέβαια μια σημασιολογική ιδιαιτε-
ρότητα στην περίοδο που εξετάζου-
με. Στο Βυζάντιο, δεν υπήρξε ανθρω-
πισμός ως νοοτροπία, ως πνευματική
θέση και ως ηθικά έννοια. Οι βυζα-
ντινοί είναι ουμανιστές, μόνο αν
δεχτούμε ότι ανθρωπισμός είναι «... ο
τόνος, το βάθος και το πλάτος που κάθε
γενεά θα δώσει στο διάλογό της με την
ελληνική παιδεία»¹⁰.

Ο ανθρωπισμός ως τρόπος ζωής,

όπως διαμορφώθηκε στη Δύση τον
καιρό της Αναγέννησης, δεν είναι
γνωστός στο Βυζάντιο, που ήταν
βαθύτατα θρησκευτικό, προσανατο-
λισμένο στο χριστιανισμό κι ολότελα
ξένο με την ιδέα να υιοθετήσει τα
αρχαιοελληνικά διδάγματα ως τρόπο
ζωής και καθημερινής πρακτικής.

10. Γνώμη του Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ, που πα-
ραθέτει η Α. ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ - ΙΩΑΝΝΙ-
ΔΟΥ, ό.π., 185.

χιλιόμετρα από το Ντενσουάϊ (του Νομού Μενουφία) - αγγλικό απόσπασμα προκλητικότατα βιαιοπράγησε στους αθώους χωρικούς.

*Σαν τόφεραν να το κρεμάσουν
το δεκαεφτά χρονώ αθώο παιδί.*

Από τα 17 χρόνια η μάνα κατέβηκε στις 17 μέρες. Αυτό να το πούμε τραγική παραίσθηση, παροξυσμό και παραλογισμό; Όχι, δεν είναι αδικαιολόγητες αυτές οι μεταπτώσεις της μάνας, αλλά ο θεριεμένος πόνος της για το σπλάχνο της την κάνει έτσι. Από εδώ και πέρα έχουμε κλιμάκωση, γιατί οι ταυτόσημοι στίχοι 4 και 15 μιλούν για το που «σέρνονταν και χτυπιούνταν» η μάνα, ενώ οι στίχοι 8, 17 και 18 εκφράζουν πια το ίδιο το θρηνολόγημα με τα θρηνητικά της λόγια:

*Η μάνα του που στην κρεμάλα εκεί κοντά
σέρνονταν και χτυπιούνταν μες στα χώματα
κάτω απ' τον μεσημεριανό, τον άγριο ήλιο.*

Η μάνα είναι εδώ το τραγικό πρόσωπο, η αιώνια μάνα... Γιατί μπορεί να κρέμεται το μπόι του παλικαριού της ζεστό μέσα στους σπασμούς του ακόμα, αλλά εκείνη είναι που θα ζει το μαρτύριο του αιώνιου πόνου... Μας φέρνει στη σκέψη μας Κύπρο παλιότερη και σύγχρονη. Το μαρτυρικό μεγαλονήσι με τα μεγάλα μνήματα και τις πολλές κρεμάλες πολλών μαρτυρικών παιδιών της, τον Καραολή, το Γρηγόριο Αυξεντίου, τον Τάσο Ισαάκ, το Σολωμό Σολωμού κ.ά. Και πιο πολύ μας θυμίζει την υπέροχη και τραγική μάνα από το «Νησί της Αφροδίτης» του Αλέξανδρου Πάρνη.

Υπογραμμίζονται, τέλος, τα ρή-

ματα ούρλιαζε, κρεμνιούνταν, κυλόντανε σε αντιπαραβολή: κάτω από το μεσημεριανό, τον άγριο ήλιο. Στην Αίγυπτο το καλοκαίρι ο ήλιος γίνεται «άγριος» - Τα ρήματα τα βροντερά, τα σκληρά και «άγρια» μαζί «γεμίζουν» το κείμενο με δυναμισμό. Μήπως, ακόμα, ο στίχος «και δεν μοιρολογούσε πια για χρόνια τώρα» δε δημιουργεί ερμηνευτική δυσκολία; Ίσως στη βιασύνη του βέβαια κάποιος το «πια για χρόνια τώρα» να το εκλάβει πως από τον πολύ πόνο της η μάνα του παλικαριού για πολύ χρονικό διάστημα σταμάτησε το μοιρολόγι. Δεν το σταμάτησε όμως το μοιρολόγι, αλλά εκφράστηκε με ένα καινούριο σπαρακτικό ρεφρέν: δε μιλούσε για 17 χρόνια, αλλά για 17 μέρες, ζωντανές, του παλικαριού της. Ποτέ δε σήκωσε το κεφάλι της η μάνα να πει κάτι άσχημο εναντίον των Άγγλων, δεχότανε παθητικά όλα τα κτυπήματα της μοίρας.

Στο ποίημα «Αριστόβουλος» η Εβραία αρχόντισσα που μαθαίνει το θάνατο του γιου της Αριστόβουλου, που τον δολοφόνησαν, δεν περιορίζεται μόνο στο ξέσπασμα της οδύνης, στο θρήνο και στο μορολόγι, αλλά αντιδρά - ιδίως όταν είναι μόνη - πολύ πιο βίαια: Βρίζει, καταριέται τους αντιπάλους της, δεν μπορεί να καταλάβει πώς κατόρθωσαν οι αντίπαλοι και πραγματοποίησαν τα δολοφονικά τους σχέδια, υποφέρει με την ιδέα πως οι εχθροί της χαίρονται και απολαμβάνουν τώρα το θρίαμβό τους, θέλει με κάθε τρόπο να εκδικηθεί, θέλει να καταγγείλει το φονικό σε όλο τον κόσμο, μα είναι ανίσχυρη. Πάντως, και εδώ είναι η διαφορά, δε

δέχεται παθητικά και μοιρολατρικά τη συμφορά:

*Κλαίει το παλάτι, κλαίει ο Βασιλεύς,
απαρηγόρητος θρηνεί ο βασιλεύς Ηρώδης,
η πολιτεία ολόκληρη κλαίει για τον Αριστόβουλο
που έτσι άδικα, τυχαίως πνίχτηκε
παίζοντας με τους φίλους του μες το νερό.
Οδύρεται και κλαίει η πρώτη πριγκηπέσσα
η μάνα του η πιο μεγάλη Εβρέσσα,
οδύρεται και κλαίει η Αλεξάνδρα για τη συμ-
φορά.]*

*Μα σα βρεθεί μονάχη της αλλάζει ο καϋμός
της.]*

*Βογγά φρενιάζει βρίζει καταριέται.
Πώς την εγέλασαν! πώς την φενάκισαν!
να μη μπορεί προς τον λαό να πάγει,
να βγει και να φωνάζει στους Εβραίους
να πει, να πει πώς έγινε το φονικό.*

Με ανάλογο τρόπο αντιδρά και η Θέτις στο ποίημα «Απιστία», η οποία μαθαίνοντας το θάνατο του γιου της Αχιλλέα στην Τροία, κατηγορεί άμέσως τον Απόλλωνα, που είχε προφητεύσει μακριά χωή για το παιδί της. Τώρα στην οδύνη της επάνω, που, όπως και στα άλλα δυο ποιήματα, εκδηλώνεται και εδώ πολύ ανθρώπινα (ξεσκίζει τα πορφυρά της ρούχα, βγάζει και πετάει από πάνω της στο χώμα τα βραχιόλια και τα δαχτυλίδια της), θυμάται την προφητεία εκείνη και ειρωνεύεται το Θεό της μαντικής, που τον χαρακτηρίζει άπιστο και ψεύτη:

*Αλλά μια μέρα ήλθαν γέροι με ειδήσεις
κ' είπαν τον σκοτωμό του Αχιλλέως στην
Τροία.]*

*Κ' η Θέτις ξέσχιζε τα πορφυρά της ρούχα,
κ' έβγαζεν από πάνω της και ξεπετούσε
στο χώμα τα βραχιόλια και τα δαχτυλίδια
και μες στον οδυρμό της τα παληά θυμήθη.*

Τέλος, σημειώνουμε ότι στο ποί-

ημα «Δέησης» συναντούμε την «ανή-
ξερη» μάνα να προσεύχεται προς
στην εικόνα της Παναγίας, που «α-
κούει, σοβαρή και λυπημένη»:

*Η θάλασσα στα βάθη της πήρ' έναν ναύτη.
Η μάνα του, ανήξερη, πιαίνει κι ανάφτει
στην Παναγιά μπροστά ένα υψηλό κερί
για να επιστρέψει γρήγορα και ναν'καλοί καιροί.
Η εικόν ακούει, σοβαρή και λυπημένη,
ξεύροντας πως δεν θά 'λθει πια ο υιός που πε-
ριμένει.]*

Συμπερασματικά: Στα δυο ποιή-
ματα - τον «Αριστόβουλο» και την
«Απιστία» - οι μάνες δεν εκδηλώνο-
νται μόνο παθητικά, ούτε με ο-
δυρμούς και θρήνους, όπως η μάνα
της «Δέησης» και της «27 Ιουνίου
1906, 2 μ.μ.», αλλά κοντά στην οδύ-
νη τους υπάρχουν και άλλα συναι-
σθήματα (μίσος, πάθος για εκδίκη-
ση, κατάρες, ειρωνεία), που φανε-
ρώνουν ότι η Θέτις και η Εβραία αρ-
χόντισσα προσπαθούν τουλάχιστον
να αντιδράσουν και με τρόπο ενεργητικό, στρεφόμενες εναντίον των άμεσων και έμμεσων δολοφόνων και καταγγέλοντάς τους ως υπεύθυνους για το χαμό των παιδιών τους.

Η μάνα στην ποίηση του Κα-
βάφη μάς θυμίζει το γνωστό δημοτικό
«τραγούδι του Κίτσου»:

*Τον Κίτσο τον επιάσανε και παν να τον κρεμά-
σουν]
κι ολοξοπίσω πήγαινε η δόλια του η μανούλα.*

Αυτή λοιπόν είναι η μάνα του Καβάφη, η αιώνια μάνα που κράτησε και κρατεί γερά στην αγκαλιά της τα θεμέλια της οικογένειας - το παιδί της - για να το παραδώσει στέριο και γερό στην κοινωνία και την Πατρίδα.

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΠΟΥ ΕΦΤΑΣΑΝ ΣΤΙΣ «ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ»

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Αδριανουπόλεως (1872-1996)*, Από τη μαρτυρική Θρακική Γη στα άγια Χώματα της Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1996 («Κυριακίδης»).

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Θεσσαλονίκη και Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη 1996 («Κυριακίδης»).

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, *Βλάχοι Ελλάδος και Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα 1966 (Ανάτυπο εκ του ΛΖ' τόμου (1995) του περιοδικού «Παρνασσός»).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΡΓ. ΛΟΥΣΤΑΣ, *Η Ιστορία του Νυμφαίου - Νέβεσκα Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994 (β' έκδοση).

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο Βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου, τ. Α' (μέσα 19ου αι.-1900)*, Ιωάννινα 1995 (Ε.Η.Μ.).

ΣΤΑΜΑΤΗΣ Θ. ΠΑΝΤΙΔΗΣ, *Η Ευρώπη στη ζωή και το έργο του Παναγιώτη Κ. Κατσιρέλου*, Βόλος χ.χ. («Γραφή»).

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΑΜΕΛΟΣ, *Μάρτυρες και Μαρτυρίες. Ηρωικές μορφές και οριακά γεγονότα του νεοελληνικού βίου*, Αθήνα 1995 («Πιτσιλός»).

ΒΙΟΛΕΤΤΑ ΣΜΥΡΝΙΟΥ-ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Μοναστήρι. Ιστορική περιπλάνηση στην πάτρια γη*, Θεσσαλονίκη 1996 (Γ' έκδοση-«Μαϊανδρός»).

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΤΣΑΜΗΣ, *Άγιο Όρος. Προσέγγιση στην πρόσφατη Ιστορία του*, Θεσσαλονίκη.

ΧΡΙΣΤΟΣ Α. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, *Από το λόγο στη συνείδηση του λόγου*, Θεσσαλονίκη 1995 («Βάνιας») - *Από τα γράμματα στη γλώσσα. Πορεία προς τον επικοινωνιακό λόγο*, Θεσσαλονίκη 1995 («Βάνιας»).

BULLETIN DE LIAISON, No 12. - Centre d' Etudes Balkaniques, INALCO, Paris-Decembre 1994 - BULLETION DE LIAISON, No 13 - Centre d' Etudes Balkaniques, INALCO, Paris-Decembre 1995.

DOUGLAS DAKIN, *Ο Ελληνικός Αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1996 (I.M.X.A.- «Κυριακίδης»).

M. C. HOWATSON, *The Oxford Companion To Classical Literature - Εγχειρίδιο Κλασικών Σπουδών, Μυθολογία, Ιστορία, Γραμματολογία, Τέχνες, Θρησκείες, Επιστήμες*, Θεσσαλονίκη 1996 («Κυριακίδης»).

THETIS, *Mannheimer Beitrage Zur Klassischen Archaologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns*, Herausgegeben von Reinhard Stupperich und Heinz A. Richter, Band 2, Mannheim 1995.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΝΤ. ΚΙΝΤΖΟΝΙΔΗΣ, *Ο ζωγράφος της Πίνδου Κώστας Μάντζιαρης*, Θεσσαλονίκη 1995 («Μπίμπης»).

ΣΤΕΛΙΟΣ Ι. ΚΟΥΑΧΕΙΛΗΣ, *Η Μουσική της Ευρώπης μέσα από ένα ελληνικό μουσείο*, Θεσσαλονίκη 1993/94 - *Μουσικοφιλοσοφία. Αριστόξενος ο Μουσικός, μαθητής του Αριστοτέλη*, Θεσσαλονίκη 1996 - *Η μουσικοθεραπεία στην Αρχαία Ελλάδα. Αριστοτέλης και μουσικοθεραπεία*, Θεσσαλονίκη 1996 - *Η μουσική στην αρχαία Χαλκιδική*, Θεσσαλονίκη 1996.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΧΡ. ΠΑΠΑΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, *Το Μακροχώρι (Μικρογούζι) της Ημαθίας. Ιστορική, κοινωνική και οικονομική τομή*, Βέροια 1995 (έκδοση της κοινότητας του Μακροχωρίου).

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, *Ρήγα Φερραίου 6 Βέροια 1995, Κάτω από τη Δάφνη*, Βέροια 1995.

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΓΚΟΡΗΣ, *Διπλός ο μήνας του μέλιτος. Μυθιστόρημα*, Βέροια 1995.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΝΤ. ΚΙΝΤΖΟΝΙΔΗΣ, *Κατακόμβες. Ποίηση*, Θεσσαλονίκη 1976 - *Έγκλειστοι. Ποίηση*, Θεσσαλονίκη 1977 - *Ανταύγειες μέσα στο Σύθαμπο. Ποίηση*, Θεσσαλονίκη 1983 - *Σκιάφωτα και Χαραυγές. Ποίηση*, Θεσσαλονίκη 1991 - *Εριώλη (Ημέρες Θύελλας). Ποίηση*, Θεσσαλονίκη 1991.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΜΠΟΡΗΣ, *Το βάλς της διαστροφής. Μυθιστόρημα*, Θεσσαλονίκη 1995 («Έλυτρο»).

ΑΝΤΩΝΗΣ Ν. ΣΥΜΙΓΔΑΛΑΣ, *Κυπρέϊκη*

Λαϊκή Μούσα - Λαογραφία, Θεσσαλονίκη 1995 - *Προσωπικά*, Αθήνα 1994 («Τοξότης») - *Ο Παρεξηγημένος...*, Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 1995 - *Κάπου...Κάποτε...Μυθιστόρημα*, Θεσσαλονίκη 1995 - *Επισημάνσεις*, Ελευθερούπολη χ.χ.

ΑΡΝΑΙΑ, *Περιοδική έκδοση Ιστορικής, Αρχαιολογικής και Λαογραφικής Ενημέρωσης και Καταγραφής*. Έτος Η', τεύχος 27, Απρίλιος - Ιούνιος 1995. Δημήτριος Θ. Κύρου, 63074 Αρναία Χαλκιδικής (τηλ. 0372-22127).

ΕΛΙΜΕΙΑΚΑ, *Εξαμηνιαία Έκδοση Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης «Ο Άγιος Νικόλαος»*. Έτος 14, τεύχος 35, Δεκάμβριος 1995. Αρριανού 16, 54634 Θεσσαλονίκη. Κωνσταντίνος Ζιάμπρας, Βασ. Όλγας 38, Θεσσαλονίκη.

ΕΜΒΟΛΙΜΟΝ, *Τριμηνιαία επιθεώρηση των φίλων του λόγου. Περιοδικό - εγχείρημα λόγου, τέχνης και λοιπής φαντασίας*. Τεύχη 28-29, Καλοκαίρι - Φθινόπωρο 1996. Δημήτριος Φαφούτης, Άσπρα Σπίτια, 32003 Βοιωτία (τηλ. 0267-45555).

ΕΝΔΟΧΩΡΑ για μια ελεύθερη έκφραση, τεύχος 40, Μάιος - Ιούνιος 1995. Κουριαννίδης Ιωάννης, Νικηταρά 21α' 68100 Αλεξανδρούπολη (τηλ. 0551-31329).

ΘΑΛΛΩ, *Περιοδική Έκδοση Συνδέσμου Φιλολόγων Νομού Χανίων - Χανιά*, τεύχος 7, Καλοκαίρι 1995. Κώστας Μουτζούρης, 8ης

Δεκεμβρίου 4, Χανιά 73131 (τηλ. 0821-59049, 44788, 63086 - Fax 0821-44788).

ΜΝΗΜΕΣ, *Τριμηνιαία Έκδοση του Συλλόγου Βλάχων Ν. Σερρών «Γεωργάκης Ολύμπιος»*, έτος 1ο, φύλλο 4, Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1996. Βασίλειος Ν. Φάκης, Μαυροκορδάτου 3, 62126 Σέρρες (τηλ.-Fax 0321-23045).

ΝΟΥΜΑΣ, *Μηνιαία Επιθεώρηση Τέχνης - Γραμμάτων και Πνευματικού Προβληματισμού*, τεύχος 45, Ιούνιος-Ιούλιος-Αύγουστος 1996. Γιάννης Νικολόπουλος, 28ης Οκτωβρίου 54, 27100 Πύργος Ηλείας (τηλ. 0621-33733, 27885, 25710).

ΠΑΡΙΑΝΑ, *Τριμηνιαίο Περιοδικό της Πάρου και Αντιπάρου - Ιστορία, Λαογραφία, Αρχαιολογία, Γράμματα, Τέχνη*. Έτος ΙΣΤ', τεύχος 58, Αθήνα, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1995. Νίκος Χρ. Αλαπράντης, Δερβενακίων 57, 17237 Υμηττός, Αθήνα (τηλ. 01-7656729).

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ, *Δίνμη Επιθεώρηση Γραμμάτων και Τεχνών*, περίοδος Β', έτος 12ο, αρ. φύλλου 68, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1995. Αλ. Βασιλείου, Μωραγιάννη 63, 12133 Ν. Σεπόλια (τηλ. 5715712).

ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ, *Τριμηνιαίο Μορφωτικό Λογοτεχνικό Περιοδικό*, περίοδος Β', έτος Γ', τεύχος 9 - Απρίλιος-Ιούνιος 1995. Αντώνης Ν. Συμιγδαλάς, Λ. Στρατού 9, 54639 Θεσσαλονίκη (τηλ. 031-818113).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ:

Πώς θα έπρεπε να ονομαστεί το ιδίωμα του κράτους των Σκοπίων - 115

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ:

Κοσμάς ο Αιτωλός. Ο Μεγάλος Διδάσκαλος του Γένους - 119

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΑΣ:

Η σημασία της συλλογής του Κώστα Βάρναλη «Το Φως που Καίει» - 127

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΚΟΡΗΣ:

Η βυζαντινή φιλολογία του 12ου αι. σε σχέση με την αρχαία ελλην. γραμματεία - 136

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ:

Η μάνα στην ποίηση του Καβάφη - 139

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ:

Βιβλία και περιοδικά που έφτασαν στις «Αναζητήσεις» - 142

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

«ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ» - 5 ΒΕΡΟΙΑ - 1995/1996

περιοδικό σύγγραμμα έρευνας και λόγου

Για τις γνώμες και τις θέσεις που εκφράζονται, την ευθύνη την αναλαμβάνουν οι συγγραφείς τους. Το περιοδικό τις φιλοξενεί, σεβόμενο τις προσωπικές απόψεις και εκτιμήσεις.

Κείμενα και βιβλία που στέλνονται στη διεύθυνση του περιοδικού για δημοσίευση ή παρουσίαση, άσχετα με το αν δημοσιεύονται ή παρουσιάζονται δεν επιστρέφονται.